

The Context of the Formation of Islamic Studies in Europe with the Approach of Muslims and Christians' Integration in Andalusia

Mehri Al sadat Hashemi Doolabi¹ & Mehrnaz Behroozi²
(47-70)

Abstract

What we call Islamic studies today stems from orientalism, which in recent centuries has become a field of scientifically developed studies. Orientalism is Christians west dates back to the founding of the council of the Church of Vienna in 1312AD, establishing a chair for Arabic, Greek, Hebrew and syriac in the schools of Paris, Oxford, Bologna and Salamanca. Orientalists were also mostly biblical scholars, Semitic students, Islamologists, or Chinese scholars. However, some scholars believe that orientalism dates back to the early 11th century. Other associate the beginning of orientalism with the translation of Quran into Latin for the first time. In the twentieth century, orientalism entered a new phase, called Islamic studies. Islamic studies is a bridge from orientalism to religious studies in which scholars seek to engage in more dialogue in religious studies by emphasizing new perspectives. Among the research, the coexistence of Muslims and Christians in Andalusia is an issue that has been addressed. In this study, researcher, faced with the question of what condition have created the coexistence of Muslims and Christians studies? In addition, what has been the process of formation of Islamic studies according to the created fields? In this study, question is that the coexistence of Muslims and Christians in Andalusia was able to create evangelical, economic and scientific fields of Islamic studies. The research method is descriptive- analytical, and library method collect data. The results of this study indicate that after the conquest of Spain, relations between Muslims and Christians were natural and non-hostile. These relations continued in the following centuries, they chose Arabic as their scientific and cultural language. With the spread of Islam in Andalusia, the formation of Islamic civilization, the flourishing of the economy and dominance of Muslim culture and literature evangelical, economic and scientific grounds were provided for the knowledge of Muslims. After the beginning of the reconquest movement by Christians and the conquest Islamic cities, their attention to Muslim science, technology and culture was aroused. In order to access the scientific treasures that existed in Islamic libraries, the movement to translate Arabic books began. The beginning of the translation movement in Andalusia established Islamic studies. Its transmission by scholars who flocked to Spain, formed all over Europe spread Islamic studies in Europe.

Keywords: Islamic studies, Andalusia, movement translation, Muslims, Christians.

doi
10.22059/jarcs.2021.269453.142642
Print ISSN: 2676-4288- Online ISSN: 2251-9297
<https://jarcs.ut.ac.ir>

1. Ph.D. Candidate History of Culture and Civilization of Islamic Nation, Department of History and Archaeology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch. Tehran. Iran.

2. Corresponding Author Email: mehrnaz_behroozi@yahoo.com.

Assistant Professor in Department of History and Archaeology Islamic Azad University, Central Tehran Branch. Tehran. Iran.

1. Introduction

Islamic studies is a series of specialized studies derived from oriental studies. Christians Europe first had to learn the Greek, Hebrew and Aramaic languages to which Christianity was associated in order to understand the original roots of its civilization (Saeid, 1389, 97). They also needed to recognize Muslim culture and religion as an enemy that had won the battlefield for centuries in order to defend itself against it. Finally, in the Middle Ages, with Europe wanted to study science and Philosophy and this science was with Muslims and in Islamic libraries. Christians had to learn Arabic to get it, so they turned to the language, culture and literature of the orient.

In series of articles, Charles Burnett seeks to find the missing link in European civilization and for this reason, and he has turned his attention to Islam in Spain. In this research, we used from these articles.

In Iran, Morteza Asadi in his book "Islamic studies in the west" has paid attention to the Toledo. Hematti Galian in his book, "MODAJARS" deals with the social context of Andalusia. Given that there is very little information about the impact of coexistence of Muslims and Christians in the formation of Islamic studies, this study conducted to investigate the dimension of Islamic studies according to the coexistence approach of Muslims and Christians in Andalusia.

The most important questions in this research are the following:

- 1- What were the factors that created coexistence between Muslims and Christians in Andalusia?
- 2-How did the results of the confrontation between Muslims and Christians lead to the formation of Islamic studies.

The research hypothesis is that the tolerance and facilitation of Islamic governments in Andalusia made it possible for Christians to learn science in various disciplines. After the arrival of the Muslims in Spain in the eighth century AD, relations between Muslims, Jews and Christians were generally normal and non-hostile. Christians accepted the political authority of Muslims and were satisfied with their social situation. They remained in Spain and formed Mozarabs and Movable groups, mingling with Muslim culture and learning Arabic language (Annan, 1380, 2/255). On the other hand, the cultural conditions in Andalusia made it possible to study in different branches of science. Concerns about the progressive spread of Islamic culture necessitated the knowledge of Islam and, consequently, the learning of Arabic languages and study about Islam (Holilovic, 2017, 69). The familiarity of Christians with Arabic as a way of understanding Islam led them to the sciences that preserved by Muslims, and thus established Islamic studies.

The researcher seeks to express the evangelical, economic and scientific contexts affecting the formation of Islamic studies and to examine the impact of the coexistence of Muslims and Christians in to rope by examining the coexistence of Islamic studies.

This research was conducted use Analytical, descriptive and the library method has been to collect data. First, we studied the historical sources and references about Islamic Spain and then according to the subject, from the new studies taken, by analyzing the data, the present study formed.

The results of this study showed that with spread of Islam in Andalusia, the formation of Islamic civilization and economic prosperity, as well as the acceptance of Muslim culture and literature among the Christians community, the evangelical, economic and scientific fields of Islamic studies provided. In the face of Christianity with Islam, a group and planned movement of priests to Andalusia its spread. The first program was to learn Arabic and was acquainted with Islamic teachings. Some priests believed that war could not change Muslims and believed that in order to influence Muslims, they must change the beliefs of Muslims (Sartun, 1383, 2/1566). To do this, one must know their religion and heavenly book. The Church and the Empire endorsed this idea and a group of Priests such as, St.Prter, Gerbert Ourliak, and Robert Keton entered the Toledo translation school (Keritzek, 1964, 54). Sending student to Spanish cities was common, with scholars and researchers from European cities traveling to Cordoba, Toledo and Sivill to study in libraries and universities

Movement as holy wars and the conquest of Islamic cities, Christians gained access to libraries full of scholar books was the most important action to create scientific motivations of Islamic studies. On the other hand, trade and commerce were factors in paying attention to Muslim culture.

In business, ideas exchanged. Andalusia, with its special geographical location, proximity to the seas, growth and production of the products, slave trade privilege, was recognize as one of the profitable and wealthy lands. In the fourth century AH, Muslims transported all kinds of goods by land and the Mediterranean Sea (Metz, 1362, 2/507). Relation between Muslims and Christians in Europe were not limited to the holy war and the Crusades, and trade was influential. In the meantime, ideas were exchanged and its path. It was mainly from Islamic lands to Christian territory (Hourani, 1387, 120). After dominating Islamic cities, Christians rulers gradually regained their lost power and began extensive relations with southern France. Guest- houses were built and market demand, craftsmen and merchants were invited to Spain. These people played an effective role in transferring Muslim knowledge to Europe. Economic prosperity shaped the economic motivations of Islamic studies. Thus, the motivations for Islamic studies were formed during the centuries of coexistence of Muslims and Chistians in Andalusia.

زمینه‌های شکل‌گیری مطالعات اسلامی در اروپا با رویکرد نحوه همزیستی مسلمانان و

مسیحیان در اندلس

مهری السادات هاشمی دولابی

دانشجوی دکتری تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

مهرناز بهروزی^۱

استادیار گروه تاریخ و باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۳۰

چکیده

آنچه ما امروز مطالعات اسلامی می‌نامیم، از شرق‌شناسی ناشی می‌شود که در قرن‌های اخیر به یک رشته مطالعات توسعه‌یافته علمی تبدیل شده است. شروع شرق‌شناسی را در غرب مسیحی از زمان تقسیم شورای کلیسای وین در سال ۱۳۱۲ م مبنی بر ایجاد کرسی زبان‌های عربی، یونانی، عبرانی، سریانی در دانشکده‌های پاریس، آکسفورد، بلونیا و سالامانکا می‌دانند. همچنین شرق‌شناسان را بیشتر متخصصین در کتاب مقدس، دانشجویان رشته‌های زبان سامی، اسلام‌شناسان یا چین‌شناسان می‌دانستند. با این حال نمی‌توان این مسئله را ندیده گرفت که برخی از پژوهشگران معتقدند نقطه آغاز شرق‌شناسی، به اوایل قرن ۱۱ م بازمی‌گردد و عده دیگری آغاز شرق‌شناسی را با ترجمه قران برای اولین بار به زبان لاتین مرتبط می‌دانند. از سده بیستم میلادی، شرق‌شناسی وارد مرحله تازه‌ای شد که قسمتی از آن به طور مجزا مطالعات اسلامی نام گرفت. مطالعات اسلامی یک پل از شرق‌شناسی به مطالعات دینی است که محققان در آن تلاش دارند با تأکید بر دیدگاه‌های جدیدتر گفتگوی بیشتری در مطالعات دینی انجام دهند. در میان تحقیقات انجام‌شده، شکل‌گیری مطالعات اسلامی در اروپا با تأکید بر همزیستی مسلمانان و مسیحیان در اندلس، مسئله‌ای است که کمتر به آن پرداخته شده است. مسئله در این پژوهش این است که همزیستی مسلمانان و مسیحیان، چه زمینه‌هایی جهت شکل‌گیری مطالعات اسلامی ایجاد کرد؟ همچنین روند شکل‌گیری مطالعات اسلامی با توجه به زمینه‌های ایجادشده چه بود؟ در این پژوهش فرض بر این است که همزیستی مسیحیان و مسلمانان در اندلس، توانست زمینه‌های تیشیری، علمی و اقتصادی مطالعات اسلامی را ایجاد کند. این پژوهش به روش تحلیلی، توصیفی انجام‌گرفته و برای گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. نتایج حاصله از این پژوهش، بیانگر آن است که پس از فتح اندلس روابط مسلمانان و مسیحیان طبیعی و غیر خصمانه بود. با ادامه روابط مسلمانان و مسیحیان در قرن‌های بعد، زبان عربی به عنوان زبان علم و فرهنگ انتخاب شد. با گسترش اسلام در اندلس، شکل‌گیری تمدن اسلامی، شکوفایی اقتصاد و غلبه فرهنگ و ادبیات مسلمانان، زمینه‌های تیشیری، اقتصادی و علمی مطالعات اسلامی فراهم شد. پس از آغاز جنبش بازپس‌گیری به وسیله مسیحیان و فتح شهرهای اسلامی، توجه آنان به علوم، فنون و فرهنگ مسلمانان، برانگیخته شد. برای دستیابی به گنجینه‌های علمی که در کتابخانه‌های اسلامی وجود داشت، ترجمه کتاب‌های عربی آغاز شد. شروع نهضت ترجمه در اندلس، مطالعات اسلامی را پایه‌ریزی کرد و انتقال آثار ترجمه شده به وسیله محققان و پژوهشگران که از سراسر اروپا به اندلس سرازیر شده بودند، مطالعات اسلامی را در اروپا گسترش داد.

واژه‌های کلیدی: مطالعات اسلامی، اندلس، نهضت ترجمه، مسلمانان، مسیحیان.

۱. مقدمه

در طول قرن‌ها حضور مسلمانان در شبه جزیره ایبری، روابط بین مسلمانان، یهودیان و مسیحیان، به طور کلی طبیعی و صمیمانه بود. وضعیت حقوقی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی مسیحیان با پیمانی که بین رؤسای مسلمان و مقامات مسیحی منعقد می‌گشت، شکل می‌گرفت. پذیرش قدرت برتر و اقتدار سیاسی اسلام از سوی مسیحیان باعث شد که آنان به قوانین اسلامی تن داده و به اوضاع اجتماعی خود رضایت دادند (جیوسی، ۱۳۸۰: ۲۶۸/۱).

این هماهنگی سبب انطباق و انسجام فرهنگ‌ها در سراسر اندلس شد. دامنه متنوع تمدنی، در اسپانیای مسلمان و شرایط فرهنگی در اندلس، امکان یادگیری را در شاخه‌های مختلف علوم، فراهم کرد که تبعات آن رشد و گسترش صنعت، تجارت و علم بود. برخورد مسیحیان با این دنیای پیش رو، زمینه‌های یک رشته مطالعات عربی-اسلامی در شبه جزیره را فراهم کرد که در قرن ششم و هفتم هجری (۱۳/۱۲ م) از طریق سیسیل و اسپانیا به ایتالیا، فرانسه و سرانجام اروپای غربی انتقال یافت. یکی از مهم‌ترین عوامل این انتقال، زبان بود. ابتدا برای فهم اسلام و سپس برای درک زمینه‌های تمدنی در جامعه مسلمان، آموختن یک زبان مشترک ضروری شمرده شد. این زبان مشترک می‌توانست راهی برای دستیابی به متون علمی و فلسفی یونانی باشد که توسط مسلمانان به عربی ترجمه شده بود. امروز در کتابخانه‌ها می‌توانیم هزاران سند پیدا کنیم که به دستاوردهای تمدن عربی-اسلامی در زمینه‌های نجوم، ریاضیات، فیزیک، شیمی، پزشکی و جغرافیا اشاره می‌کند که در سایه ارتباط و همزیستی مسلمانان و مسیحیان در اندلس به دست آمده است (Holilovic, 2017: 70). علاوه بر آن، پیروان مسیح، موثرترین راه برای مقابله با فرهنگ برتر و جلوگیری از گسترش اسلام را در مطالعه و شناخت ماهیت آن می‌دانستند. آنان با ایجاد یک ادبیات جدلی در پی آن بودند تا مسلمانان را به تغییر عقیده و قبول مسیحیت وادارند؛ بنابراین به لحاظ دینی هم رویکرد به مطالعات اسلامی برای مسیحیان ضروری دانسته شد. از طرفی تجارت و بازرگانی در اقتصاد شهرهای اسلامی نقشی کلیدی داشت. رفت و آمد بازرگانان، راه‌اندازی خطوط دریایی، بازارهای پررونق، انگیزه‌های شناخت شرق را فراهم ساخت (Vaghan, 2003: 18).

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات اسلامی به عنوان یکی از دستاوردهای تقابل شرق و غرب، همواره مورد پژوهش قرار گرفته است. این مسئله که اولین برخورد تمدن و فرهنگ شرق و غرب از چه زمانی آغاز شده و کجا و چطور به مطالعات اسلامی انجامید نیز مورد بحث قرار گرفته است.

موننگومری وات، در کتاب «تأثیر اسلام در اروپا»، تاریخ فتوح در اندلس را بیان کرده و به آغاز ترجمه متون در طلیطله پس از بازپس‌گیری آن از سوی مسیحیان توجه کرده است. گوستاو لوبون، در کتاب «تاریخ تمدن اسلام و عرب»، با ذکر دلایلی بیان کرده است که انتشار علوم اسلامی در اروپا برخلاف نظریه تعدادی از تاریخ‌نگاران، به وسیله جنگ‌های صلیبی نبوده است، بلکه پیشرفت علوم یونانی از اندلس آغاز شده و اندلس و صقلیه در انتقال علوم بیشترین تأثیر را داشته‌اند. در این کتاب نیز به مطالعات اسلامی توجه نشده است. «مقدمه‌ای بر تاریخ علم»، اثر جورج سارتن، به سبب اسامی کامل دانشمندان مسلمان و برخورد آنان با دانشمندان مسیحی قابل توجه است. این کتاب با روش توصیفی تحلیلی ارتباط و انتقال علم از جهان اسلام به دنیای مسیحیت را بررسی کرده است. در این پژوهش از این کتاب استفاده شده است. «تاریخ دولت اسلامی اندلس»، به وسیله ی محمد عبدالله عنان نوشته شده است. این کتاب که در تاریخ سیاسی و اجتماعی اندلس بسیار مفید است، یکی از مآخذ اصلی در این پژوهش بوده و به عنوان راهنما برای استفاده از منابع و کتب دیگر مورد استفاده قرار گرفته است. مرتضی اسعدی در کتاب مطالعات اسلامی در غرب انگلیسی زبان از آغاز تا شورای دوم واتیکان، به آغاز ترجمه در طلیطله پرداخته و نام افرادی که در این کار شراکت داشته‌اند، همین طور کتاب‌هایی را که ترجمه کرده‌اند، ذکر کرده است. چارلز برنت، یکی از محققان معاصر آمریکایی است که

صد عنوان مقاله و کتاب را در موضوع اندلس و انتقال علوم به اروپا برای خود ثبت کرده است. او از زنجیره محققانی است که به بازسازی و یافتن حلقه مفقوده تمدن اروپایی کمک کرده است و عقیده دارد برون رفت اروپا از قرن تاریکی نه تنها منحصر به خود اروپاییان نیست، بلکه به جهان غیر اروپایی مرتبط است. او با تمرکز بر ریشه‌های آشکار علوم عربی و اسلامی، در ترغیب تاریخ‌شناسان در بازنگری رنسانس تأثیر گذاشت. چارلز دلبیو ارنست، در مقاله‌ای با عنوان «مقدمه‌ای به سوی یک دیدگاه پسا-شرق‌شناسی» به آغاز مطالعه درباره اسلام پرداخته است و آن را به عنوان رویکردی برای عبور از شرق‌شناسی و رسیدن به یک مرحله جدید از مطالعات مذهبی در شرق مورد بررسی قرار داده است. این مقاله برای مفهوم جدید مطالعات اسلامی در این پژوهش استفاده شده است. در مطالعات انجام‌شده، کمتر پژوهشی یافت شد که به زمینه‌های تبشیری، علمی و اقتصادی حاصل از همزیستی مسلمانان و مسیحیان در اندلس و نقش آن در شکل‌گیری مطالعات اسلامی در اروپا، توجه کند.

این پژوهش نشانگر این موضوع است که هفت قرن همزیستی مسلمانان و مسیحیان در اسپانیای اسلامی و رویارویی فرهنگ و تمدن آن‌ها، توانست زمینه‌هایی را فراهم کند که در شکل‌گیری مطالعات اسلامی نقش بسزایی داشتند.

۳. روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری مطالب کتابخانه‌ای و به صورت فیش برداری از کتب مربوطه و تحلیل و تفسیر آن است.

۴. اندلس از آغاز ورود مسلمانان

قبل از فتح سرزمین‌های اسپانیا توسط مسلمانان، دولت ویزیگوت (Visigoth) در سرایشی ضعف و سقوط قرار گرفته بود. ویزیگوت‌ها از قبایل کوچ‌نشین ژرمن‌های شرقی بودند. در اواخر قرن چهارم میلادی، توانستند بر سرزمین‌های بخش غربی امپراتوری روم استیلا یابند. آنان با سرعت شگفت‌آوری حاکمیت و سلطنت خود را بر دیگر قبایل ژرمن (Germans) که پیش از آنان در ایبریا پراکنده شده بودند، تحمیل کردند. به این ترتیب اسپانیا برای نخستین بار به عنوان کشوری با مرزهای جغرافیایی معین، دارای حکومت مرکزی قوی شد که اولین پایتخت آن ابتدا بارسلون، با تمدنی ریشه‌دار و فرهنگ غنی رومی بود و بعد از آن طلیطله (تولدو) (Toledo) با موقعیت دفاعی مستحکم، به عنوان پایتخت انتخاب شد (نعنی، ۱۳۸۶: ۲۵). ویزیگوت‌ها مسیحیانی آیین کیش^۱ بودند. پیروان این آیین به الوهیت مسیح باور نداشتند، برای کشیشان حق وساطت میان خدا و مردم قائل نبودند، برای مریم باکره موقعیت ممتازی نمی‌شناختند و در عبادت نیز روش خاص خود را داشتند، بنابراین دیری نپایید که ساکنان اصلی شبه جزیره یعنی گل‌ها و ایبرها از حکومت گوت‌ها بیزار و متنفر شدند. کشیش‌ها هم بر این نفرت دامن می‌زدند. با گذشت زمان این احساس نفرت شدت یافت و موقعیت آنان را در میان مردم سست کرد. بطوری که وقتی کلویس (Clovis)، سردار فرانک‌ها دست به قیام و پیشروی به سوی جنوب زد، کشیش‌ها بی‌درنگ به حمایت او برخاستند و بدین ترتیب دامنه نفوذ گوت‌ها در ایبری محدود شد. آخرین پادشاه گوت‌ها، ریکاردو در قرن ششم میلادی، دریافت که مصلحت گوت‌ها در گرو دست‌شستن پادشاهان آنان از کیش آیین است و همین کار را هم کرد. به سال (۵۸۷ م) در مجمع دینی تولدو اعلان

داشت که وی و خانواده‌اش مذهب کاتولیک را پذیرفته‌اند. با رسمیت یافتن آیین کاتولیک در اسپانیا، این آیین به زودی در میان مردم ریشه دواند و به استحکام روابط این کشور با روم منجر شد (مونس حسن، ۱۳۷۷: ۲۵). اسپانیا در زمان گوت‌ها از آرامش و رفاه، بهره‌چندانی نیافت. جامعه اسپانیا به انواع مشکلات دچار شده و توده عظیم مردم را طبقه متوسط و تنگدست و زارعانی تشکیل می‌دادند که مانند بردگان وابسته به زمین بودند و مالکان حق مرگ و زندگی ایشان را به خود اختصاص داده بودند. در کنار این مالکان، کشیشان بودند که آن‌ها نیز، از سلطه و نفوذ کافی بهره‌مند بودند. از آن‌جا که گوت‌ها مردمی دین‌دار و مومن بودند، کشیشان همواره ایشان را زیر نفوذ معنوی خود داشتند (عنان، ۱۳۸۰: ۲۷/۲). مسلمانان در اواخر قرن اول هجری قمری به اسپانیا وارد شدند. حمله به اندلس از لحاظ سرعت اجرا و توفیق کامل در تاریخ جنگی سده‌های میانی (قرن پنجم تا پانزدهم میلادی) مقامی برجسته دارد. موسی بن نصیر که از سال (۸۰ ه.ق/۶۹۹ م) والی آفریقا بود، رومیان شرقی را از ناحیه مغرب کارتاژ (Carthage) بیرون راند و تا سواحل اقیانوس اطلس پیش رفت و راه لشگریان اسلام را برای حمله به اروپا هموار کرد. او در سال (۹۳ ه.ق/۷۱۱ م) طارق بن زیاد (Tatiq ibn ziad) را با مردانی که بیشترشان بربر (مردمان شمال آفریقا)^۱ بودند به اسپانیا فرستاد که به پیروزی مسلمانان انجامید (عنان، ۱۳۸۰: ۳۰/۲). طارق بن زیاد پس از فتح شهر استجه با لشگر خود به سوی طلیطله پیش رفت (ابن اثیر، ۱۳۸۴: ۲۷۹۳). ارتفاعات اندلس و جبال سیرامونا (Siramona) (جبل الشارات) را که مرز میان اندلس و کاستیل (Castil) در شمال اندلس است به راهنمایی یولیان و یارانش در نوردید. این شهر تقریباً در وسط شبه جزیره ایبری قرار گرفته است و در آن زمان پایتخت ویزگوت‌ها محسوب می‌شد (ابن بشکوال، ۱۹۸۹، ۶۴). بعد از این که مسلمانان به اسپانیا آمدند، مردم، به فاتحانی که با پرداخت مقدار کمی جزیه^۲، به آنان در زندگی خصوصی و همچنین در آیین و عقیده، آزادی عطا کرده بودند، چون فرشته نجات می‌نگریستند (عنان، ۱۳۸۰: ۳۰/۲). طارق بر طلیطله مستولی شد و به آن گروه از مردم که در شهر مانده بودند، امان داد و چند کلیسا برای‌شان باقی گذاشت. کشیشان را در اجرای مراسم دینی خود آزادی داد و به مسیحیان گوتی و رومی نیز اجازه داد که شعائر دین و مراسم مذهبی خود را برپا دارند، فرمانروایی شهر را نیز به «اوپاس» (Opas) مطران سابق سپرد (ابن عداری، ۱۹۸۵ م: ۱۳/۲). اینک اسپانیا یکی از ولایت‌های خلافت شده بود و نام عربی آن اندلس شد. هفت سال بعد فتح شبه جزیره که در قرون وسطی از جمله زیباترین و گسترده‌ترین نواحی اروپا بود، پایان یافت (حتی، ۱۳۸۰: ۶۳۸). رفتار اعراب با اهل اندلس همان رفتاری بود که با اهالی مصر و شام نموده بودند. اختیار اموال و معابد و قوانین آن‌ها را به خودشان واگذار کرده و نیز آن‌ها را مختار نمودند که زیر حکومت حکام و قضات همکیش خود باقی مانده، مطابق شروط چندی، سالیانه جزیه‌ای بدهند (لوبون، ۱۳۳۴: ۲۳۲). جزیه فقط بر مسیحیان و یهودیان مقرر بود و زنان، کودکان، عاجزان، پیران و راهبان از جزیه معاف بودند. نخست به مسیحیان اجازه داده شد کلیساهای‌شان را باز پس بگیرند. به تکمیل مجسمه‌های قدیسان بیردازند و روحانیان مجاز می‌شدند که در ملاءعام لباس رسمی کشیش بر تن کنند، بخور دهند و در تشییع جنازه‌ها مرثیه بخوانند. شهر، کلیسا و صومعه‌های متعدد داشت. مسیحیان برای خود مدرسه و کتابخانه مستقل داشتند

(جیوسی، ۱۳۸۰: ۲۳۶/۱). عرب‌ها همواره برفق و مدارا رفتار می‌کردند و مانع زیارت اماکن مقدسه نمی‌شدند (ماله و آیزاک، ۱۳۴۳: ۲۴۹/۲).

در برخی موارد، تسلط اعراب، نقطه پایانی بود بر سختی‌هایی که قرن‌ها بر آن کشور جاری بود. به مسیحیان اجازه داد در املاک خویش تصرف کنند و این کاری بود که ویزگوت‌ها اجازه آن را نمی‌دادند اسلام‌گرایی برای رهایی بردگان بسیار موثرتر از مسیحیتی بود که کشیشان ویزگوت تفسیر کرده بودند (DOZY, 1913: 236). تمدن عربی تا سیصد سال رو به ترقی و تعالی بود. بعد از آن اوضاع سیاسی رو به انحطاط و تنزل نهاد و جنگ‌های داخلی مسلمانان، به مسیحیان که به حدود شمالی پناهنده شده بودند، فرصت داد تا شروع به حمله نمایند. بعد از آن از ضعف مسلمانان استفاده کرده بر اقتدار خود افزودند (لوبون، ۱۳۳۴: ۳۳۶). این حملات با نام جنگ‌های باز پس‌گیری شناخته شدند. گرچه در سال‌های بعد، فشار روزافزون باز پس‌گیری، ظرفیت تحمل‌پذیری مسلمانان را از بین برد، بگونه‌ای که در اواخر حکومت اموی‌ها زبان لاتین ممنوع شد و کودکان مسیحی می‌بایست در مدارس عربی شرکت می‌کردند (جیوسی، ۱۳۸۰: ۲۳۶/۱). به نظر می‌رسد این عامل خود در یادگیری و رشد زبان عربی تأثیر فراوان داشت.

۵. ساختار جمعیت در اندلس

جامعه اندلس، با ترکیب جمعیتی اقوام گوناگون با مذاهب مختلف، صحنه متنوعی را برای زندگی فراهم کرده بود. برای رسیدن به درکی درست از جامعه اسلامی اندلس لازم است گروه‌های مختلف جامعه اندلس را مورد مطالعه قرار داد. ساکنان اصلی این کشور، جامعه گوتی به دو گروه تقسیم می‌شد. گوت‌های حاکم و مردم عادی. این جامعه به گونه‌ای بود که در آن طبقات مختلف از امتیازات خاص برخوردار بودند. سپس وقتی نژادهای مختلف فاتحان مسلمان به اندلس آمدند با ساکنان بومی کشور ازدواج کردند، چرا که فاتحان اندلس همراه خانواده‌های شان به این سرزمین نیامدند بلکه تنها مردان در این مهاجرت نظامی شرکت‌داشتند و ناچار بودند از میان زنان سرزمین تازه فتح شده، همسران‌شان را برگزینند (جیوسی، ۱۳۸۰: ۶۷/۱). با توجه به تداخل دو جامعه مسلمان و مسیحی در اندلس، گروه‌های مختلفی پدید آمدند که برای شناسایی آنها از نام‌های خاصی استفاده شده و در چندین سده متداول بوده که در آثار نویسندگان اروپایی هم به کار می‌رود (همتیگیان، ۱۳۹۰: ۱۳).

۵-۱. مستعربان

اولین و مهم‌ترین گروه از جمعیت اندلس، مستعربان یا مسیحیان معاهد بودند. واژه مستعرب (Mozarab) از عربی گرفته شده که به مفهوم عربی شدن است. فردی که مدعی عرب بودن است، حال آن که عرب نیست. این افراد کسانی بودند که دین قدیم خود را حفظ کرده و در شهرها و سرزمین‌های فتح شده توسط مسلمانان، زندگی می‌کردند. اقلیت بزرگی از ایشان در طلیطله و قرطبه ساکن بودند (عنان، ۱۳۸۰: ۲۲۲/۲). آن‌ها با مسلمانان در آمیختند و در کنار زبان خود که به رمانس معروف است، زبان عربی و ادبیات اسلامی را نیز آموختند. به زبان عربی می‌نوشتند و زبان و ادبیات لاتین را تحقیر می‌کردند (ابوار، ۱۳۶۶: ۶۰). ازدواج میان مسیحیان و زنان مسلمان که از لحاظی حتی نقض قانون کلیسا بود، مشاهده می‌شد و همچنین به طور قابل توجهی ازدواج بین مردان مسلمان و زنان مسیحی که نتیجه طبیعی آن مسلمان شدن زنان مسیحی بود (Vaghan, 2003: 9).

۵-۲. مولدان

مولدون فرزندان بومیانی بودند که به دین اسلام درآمدند. این واژه در دوره‌های میانه به مفهوم ملیت درآمد. بخشی از اهمیت آن‌را در جامعه مغربی می‌توان از تکرار فراوان پسوند «ون» دریافت که به مفهوم فرزندان مولدان است. ما با نام‌هایی مانند ابن‌زیدون، ابن‌عبدون، ابن‌حفصون و ابن‌خلدون مواجه می‌شویم (جیوسی، ۱۳۸۰: ۲۴۵/۱).

۵-۳. اقلیت‌های یهودی

یهودی‌ها در شهرهای بزرگ اسپانیا زندگی می‌کردند. اینان نیز از حمایت و سرپرستی حکومت اسلامی که در میان سایر اقوام یافت نمی‌شد، بهره می‌بردند. تجارت میان مسلمانان و یهودیان یکی از عوامل ایجاد این تسامح بود که سبب همکاری فکری، رفتاری در میان آن‌ها در طول همزیستی میان آنان گردید (Vaghan, 2003:1). یهودیانی که از زمان عبدالرحمان سوم (۳۰۰-۹۱۲/۳۵۰-۹۶۱) تا دوران موحدان در اسپانیا اسلامی زندگی می‌کردند، در مقایسه با جامعه‌های یهودی سده‌های میانه، وضعیت متمایزی داشتند. هیچ یهودی دیگر نتوانست در یک جامعه غیر یهودی تا این اندازه موقعیت‌های اجتماعی کسب کند و حتی صاحب اقتدار سیاسی شود و تا این حد فرهنگ و ادبیات بیافریند که خود بیانگر تأثیر عمیق و متقابل حیات فکری در زندگی با غیر یهودیان است (جیوسی، ۱۳۸۰: ۳۲۵/۱).

حسدای بن شبروط (Hasdai Ibn Shabroot) نخستین فرد از یهودیان است که ویژگی‌های برجسته‌ای دارد. وی که طبیبی یهودی بود در دربار خلیفه خدمت می‌کرد و در مواردی بسیار، مسؤولیت‌های مهم سیاسی و مالی نیز بر عهده داشت. حسدای نه تنها آشکارا اظهار یهودی‌گری می‌کرد که در خود جامعه یهودیان نیز از اشخاص عمده بود. او از موقعیت اجتماعی خود برای حفظ منافع جامعه یهودی و نه تنها منافع یهودی اندلسی استفاده می‌کرد (ترمانینی، ۱۳۸۸: ۳۲۷/۲). در اثر نفوذ حسدای در قرطبه یک مدرسه تلمودی بنیاد شد که رونق فرهنگ یهود در اندلس از آن‌جا آغاز شد (ابن ابی‌اصیبه، ۲۰۰۱: ۵۰/۲).

۵-۴. صقالبه

صقالبه (Slaves) مخلوطی از بردگان جلیقی‌ها (Galisia) (مسیحیان اسپانیا، آلمان، فرانسه و ایتالیا) بودند که از میان دختران و پسران انتخاب می‌شدند. عنوان اسلاوی ابتدا به بردگان و اسیرانی داده می‌شد که از ناحیه ژرمن و دیگر قبایل اسلاو بدست آمده بودند، اما بعدها همه غلامان بیگانه و از جمله فرانک‌ها و جلیقی‌ها و لمباردها و امثال آن‌ها که از بچگی گرفته و به روش عربی تربیت کرده بودند، عنوان اسلاوی می‌دادند (حتی، ۱۳۸۰: ۶۷۱). این برده‌ها که در زبان انگلیسی، نام سرزمین‌های اسلاو را بر خود دارند در عربی، صقالبه نامیده شدند (بوکهارت، ۱۳۹۲: ۳۱). آن‌ها را با مبادی اسلام آشنا می‌نمودند و تربیت عربی می‌کردند. برخی از این غلامان در نثر و نظم سرآمد می‌شدند و کتاب تالیف می‌کردند و قصیده می‌گفتند. از آغاز عصر عبدالرحمان نفوذ صقالبه افزایش یافت چنانکه دامنه نفوذشان از قصر خلافت به بیرون نیز راه پیدا کرد و در کارهای دیوانی و لشگری صاحب منصب شدند (ابن خلدون، ۱۳۶۳: ۱۱۸/۴).

۵-۵. مدجنان

مدجن (Modajars) به مسلمانی گفته می‌شد که به صورت رعیت در پادشاهی‌های مسیحی در شبه جزیره ایبری زندگی می‌کرد. این گونه جوامع اولین بار در قشتاله (Castil) پس از فتح طلیطله، در آراگون (وشقه) و در نبره (ناوار) (Navar) به چشم می‌خوردند. در سده سیزدهم با پیروزی سپاهیان مسیحی، مدجنان در بافت

اجتماعی اسپانیای اواخر سده میانی جایگزین شدند. بزرگ‌ترین گروه از این مسلمانان که به حاکمیت مسیحیان گردن‌نهادند، مسلمانان پادشاهی بلنسیه (Valencia) بودند (جیوسی، ۱۳۸۰: ۳۰۶/۱). این افراد، مسلمانانی بودند که یا در نتیجه فتح، یا از راه پیمان‌ها تبعه مسیحیان شده بودند ولی هم قوانین و هم دین خود را حفظ کردند. گرچه در این اثنا بسیاری از این مدجّان زبان عربی را از یاد برده و زبان روم و اسپانیولی گرفته و به نسبت کم و زیاد در مسیحیان مستهلک شده بودند (حتی، ۱۳۸۰: ۷۰۵). شاهان و اسقف‌ها از خدمت معماران و بناهای مدجّان در ساخت کلیساها و قصرها و از پارچه‌های بافته شده در صنایع اسپانیایی استفاده می‌کردند (Imamuddin, 1981:212).

۵-۶. موریسکوها

موریسکو (Moors) در میان مورخان امروزی اصطلاحی است که مفاهیم گسترده‌ای دارد. این اصطلاح نامی است که در اسپانیا به مسلمانانی اطلاق می‌شود که بعد از تسخیر غرناطه از سوی پادشاهان کاتولیک، فردیناند و ایزابل با عزل آخرین پادشاه سلسله نصری در این کشور باقی ماندند. آکادمی سلطنتی اسپانیا آن‌را این گونه معنی می‌کند، اصطلاحی است برای مغربانی که در کشور ماندند و بعد از تشکیل اسپانیای جدید تعمیم داده شده به مسیحیت درآمدند و تأکید بر این موضوع دارد که آن‌ها به عنوان مسیحی غسل تعمیم داده شدند. بعد از (۱۵۰۰ م) موریسکوها به مفهوم مسلمانان که اکنون در تحت حاکمیت مسیحی، مسلمانان سری محسوب می‌شدند، در سرزمین‌های کاستیلی زندگی می‌کردند. این اصطلاح، ابزاری اعتقادی بود که مسیحیان آن‌را به کار می‌بردند. در واقع هیات حاکمه این مردم را به جای مور (مسلمان) موریسکو (مغربی) نامیدند تا آن‌ها را مشمول احکام دادگاه تفتیش عقاید سازند. مسلمانان از ظرفیت تطبیق خود با هر جایی که در آن ساکن بودند، برخوردار بودند؛ بنابراین سنت‌ها و شیوه‌های خود را به همسایگان مسیحی‌شان القا می‌کردند (Imamuddin, 1981:211).

۶. زمینه‌های شکل‌گیری مطالعات اسلامی در اندلس

بخشی از عظمت فرهنگ موری اسپانیا از همزیستی امت مسلمان، مسیحی و یهودی اسپانیا تحت حکومت عرب‌هاست. تساهلی که اسلام چه در اسپانیا چه در جاهای دیگر روا می‌داشت، در تضاد با خشونت به نظر می‌رسد که در گسترش، از خودش نشان داد. قدرت سپاه اسلام را تنها می‌توان زاده شور دینی و نیروی محرک کسانی که خدا را با خود می‌بینند دانست، جالب‌تر این که مسلمانان به محض خاتمه جنگ با تساهلی با مسیحیان و یهودیان رفتار می‌کردند که نه از مسیحیان و نه از یهودیان در نواحی تحت حکومت‌شان دیده نشده است (بوکهارت، ۱۳۹۲: ۲۳).

به لحاظ سیاسی و اقتصادی، مسلمانان از مسیحیان بهتر بودند و از نظر فرهنگی نیز مسیحیان اسپانیایی را شگفت زده کردند (Imamuddin, 1981:211). برداشت اروپای غربی از اعراب، حاوی دو عنصر متضاد بود؛ یعنی از یک سو ترسی عمیق از آن‌ها و از سوی دیگر تحسین آن‌ها که با اعتراف به برتری آنان دو چندان شده بود. ترس از اعراب در اواخر قرن (۵ هـ.ق/۱۱ م) با تسخیر شهر طلیطله و استیلا بر سیسیل از بین رفت. همین نکته سبب شد تا راه برای اروپاییان هموار شود و به فرهنگ اعراب توجه نمایند (وات، ۱۳۶۱: ۱۰۷).

در این قسمت از پژوهش با ارائه تصویری از سده‌های میانه در اروپا، در مقایسه با جریان علمی و فرهنگی در سرزمین‌های اسلامی، می‌توانیم آنچه سبب رویکرد مسیحیان به علوم اسلامی شد را روشن کنیم. با آغاز سده نخستین دوره مسیحی جمعیت ایتالیا کاهش یافت، یعنی فروپاشی زندگی خانوادگی شدت گرفت. انگیزه‌های آفرینش‌گر علم یونانی و رومی از میان رفت. ادبیات و دین رنگ و رمقش را از دست داد. حجم پول

در گردش کاهش یافت. بازرگانی دچار رکود گردید. روستاها به ملک‌های بزرگ تقسیم شد و حکومت مطلقه شدت یافت و نظام مالیاتی شدید برقرار گردید که سبب ویران‌شدن بنای فرهنگ یونانی- رومی شد (لوکاس، ۱۳۶۶: ۳۰۹).

از نظر آموزش و پرورش، در سده‌های میانی، کلیسا بیشترین نفوذ را داشت؛ زیرا دین مسیح، دین رسمی امپراتوری روم بود و به واسطه سازمان کامل و متمرکزی که داشت، اختیارات نامحدود داشت. عهد شارلمانی، نقطه پایانی است بر مدارس دربار که روحانیون آینده را در مراکز رهبانی و اسقفی آموزش داد و همچنین بر آموزش ابتدایی که صومعه‌ها برای بچه‌های روستاهای اطراف فراهم می‌آوردند. گذشته از این تأمین مدیر برای دولت و کلیسا، جنبش فکری دوره کارولنژیان (Carolingian) نه شوقی به نشر افکار تازه از خود نشان می‌داد، نه علاقه‌ای به استفاده از ابزارهای فکری تازه به دست آورده آن‌ها داشت و نه گرایشی به بینش عمومی آنان. کتاب‌های خطی نفیس آن دوران، کالاهایی تجملی بودند. مصورکردن آن‌ها باعث می‌شد که کتاب‌ها، بسیار کند به جریان بیفتند. مهم‌تر این که اصلاً کتاب را برای خواندن تولید نمی‌کردند، برای این تولید می‌کردند که کتابخانه‌های کلیساها یا ثروتمندان را غنی‌تر کنند (لوگوف، ۱۳۸۷: ۱۹).

کاتدرال‌ها در رواق و محراب‌های خود جشن دیوانگان برپا می‌داشتند که فقط بزرگان و اشراف توانایی داشتند با لباس‌های پاکیزه و قابل شستشو در آن شرکت کنند. در این زمان خبر تمدن اسپانیا توسط بازرگانان و جهانگردان به گوش مردم اروپا می‌رسید (ماکاپ، ۱۳۲۶: ۲۰۵). در مدرسه‌های شارلمانی افرادی تربیت و برای اسقفی و صومعه‌داری برگزیده می‌شدند (لوکاس، ۱۳۶۶: ۴۱۱). به غیر از اسپانیا و سیسیل در هیچ یک از نقاط اروپا شهری که دارای نشانه‌ای از مدنیت باشد، وجود نداشت، به غیر از ساکسنی‌ها که تازه تمدنی ایجاد کرده بودند اوضاع توحش و بربریت در تمام شهرهای اروپا حاکم بود. تمام این عوامل توجه مسیحیان و در راس آن‌ها، روحانیت مسیحی را به دلایل این تفاوت‌ها جلب کرد. در زمانی که در شهرهای قرطبه، سویل، المیره، غرناطه، مالاگا، طلیطله در اسپانیا آبادانی و جمعیت فراوان وجود داشت در قسمت‌های دیگر اروپا، در شهرها کوچه‌هایی تنگ و تاریک و کج وجود داشت و هر کس به دلخواه، خانه می‌ساخت و در نتیجه کوچه‌ها کج و معوج می‌گردید. کوچه‌ها نه سنگفرش داشت نه پیاده رو نه روشنایی (ماله و آیزاک، ۱۳۴۳: ۴۱۷).

شهرهای بزرگ در اندلس، با بازارهای پررونق، محله‌ها و مساجد زیبا، حمام‌ها و هتل‌های زیاد، معروف بودند (ابن حوقل، ۱۹۸۳/۱: ۱۱۱). در زمانی که در قرطبه کیلومترها راه سنگفرش بود که از خانه‌های دو طرف روشنی می‌گرفت، لندن و پاریس حتی هفت قرن بعد چنین وضعی نداشت. زمانی که دانشگاه آکسفورد نظر می‌داد که استحمام یک رسم بت پرستی است، نسل‌های متوالی دانشوران قرطبه از استحمام در حمام‌های مجلل بهره می‌بردند (حتی، ۱۳۸۰: ۶۷۳). در قرن هشتم میلادی ناگهان فعالیت‌های علمی شدیدی آغاز شد. شارل کبیر (۷۴۲-۸۱۴ م)، مؤسس امپراتور روم که با سرزمین‌های شرق و هارون الرشید در ارتباط بود، دانشمندانی را از خارج آورد تا کار اداره مدرسه‌ای را در کاخ امپراطوری بر عهده گیرند و فرمان داد تا دیرها، صومعه‌ها و کلیساها به تاسیس مدارس در سراسر کشور بپردازند. احیای دانش، کوشش برای بهره بردن و استادی یافتن بر منابع و آثار سنتی لاتین آغاز شد.

در زمانی که اروپا در فقر و ضعف به سر می‌برد و تحصیل علم فقط به عده‌ای خاص از افراد منحصر می‌شد، رشد و شکوفایی تمدن و علم در اسپانیای مسلمان توجه و علاقه مسیحیان را جلب نمود. آشنایی با

عاملی که سبب شده بود نژادی با مطرح کردن یک آیین جدید، از شبه جزیره عربستان به اروپا برسد، کنجکاوی کشیشان را که معمولاً در رأس امور قرار داشتند، تحریک کرد، همزیستی مسیحیان با مسلمانان در اشکال مختلف، مولدان، مستعربان، سفرا و صقالبه، شرایط آشنایی با جنبه‌های مختلف تمدن و علم را که برای مسیحیان جذاب شده بود، فراهم ساخت. یکی از مهم‌ترین زمینه‌های شکل‌گیری مطالعات اسلامی، جنبه‌های تمدنی اسلام و زندگی مسلمانان بود که سبب جذب مسیحیان از نقاط مختلف اروپا به اسپانیا شد. تمدن اسلامی در اسپانیا دامنه و تنوع مختلفی دارد. شرایط فرهنگی در اندلس، امکان یادگیری در شاخه‌های مختلف را فراهم کرد. مدارس متعددی تاسیس شده بود، کتاب‌های زیادی نسخ شده و هنر شکوفا بود. بیشتر مردم سواد داشتند و ادارات که نمونه‌ای از ادارات اسلامی بودند، در شهرهای اندلس مانند قرطبه، اشبیلیه و طلیطله ساخته شدند (Hulilovic, 2017:69). بهترین درمان دارویی در قرطبه وجود داشت که مسیحیان از شمال برای درمان و تجویز دارو به آنجا می‌آمدند (Imamuddin, 1981:212).

می‌توان گفت: روی هم رفته تمدن اسلامی در اسپانیا و سیسیل برقرار شد و از این دو مکان به فرانسه و ایتالیا نفوذ پیدا کرد. با این‌که گسترش اسلام می‌توانست به نابودی سنت‌های قبلی منجر شود ولی مسلمین به جای آن سنت‌ها را می‌پذیرفتند و حمایت می‌کردند. تنها به این شرط که این سنت‌ها باعث تحکیم ایده‌آل‌های شرقی شوند. در اسپانیا هنر اروپایی مخصوصاً، زیر نفوذ هنر اسلامی قرار گرفت (وايه، ۱۳۶۳: ۱۳).

خلفای اموی اندلس و حاکمان مسلمان به شعر و ادب اهمیت می‌دادند و دربارهای‌شان مرکز علم و انتقال دانش به دیگر نقاط به حساب می‌آمد. پسران بزرگ خلیفه موافق ذوق شخصی کتابخانه‌های خصوصی ترتیب می‌دادند و بازرگانان هم مشغول گردآوری کتب شدند و بسیاری از نسخه‌های باستانی گران‌بها را به دست آوردند (ماکاپ، ۱۳۲۶: ۷۶).

عبدالرحمان الداخل (Abd Al rahman I) اموی شهرهای کشور را آراست و بوسیله قنات آب گوارا به پایتخت آورد. همچنین درختانی چون انار، هلو از خارج آورد و در باغ قصر کاشت (مقری، ۱۹۶۸: ۲۷۰/۱). حکم اموی، شخصاً مردی دانشور بود و در پایتخت ۲۷ مدرسه بنیاد کرد که در آنجا، تعلیم رایگان بود (ابن عذاری، ۱۹۸۵ م: ۲۵۶/۲). حکم که شاید از همه خلیفگان مسلمان دانشمندتر بود، کسانی را می‌فرستاد تا در شهرهای اسکندریه، دمشق و بغداد هر جا دستنویس تازه‌ای می‌یافتند، بخردند یا از آن نسخه بردارند. حکم علاوه بر این‌ها جمعی از خوشنویسان چیره‌دست و استادان کار کرده در استنساخ کتب و ضبط و مقابله آن‌ها و صحافان قابل را در دربار گرد آورده بود که برای او از روی کتب به خط خوش نسخه بردارند (شکیب ارسلان، ۱۳۴۸: ۲۳۸). در کتابخانه او ۶۰۰۰۰۰ جلد کتاب گزارش شده است (مقری، ۱۹۶۸: ۳۸۵/۱).

عبدالرحمان الناصر (Abd Al rhman III) از سلاطین با کفایتی بود که توجه زیادی به بهداشت شهرها داشت. آب انبارهای بسیار پاکیزه در شهرها بنا کرد و جاده‌ها را مرمت نمود. باتلاق‌ها را خشکاند (مقری، ۱۹۶۸: ۲۷۵/۱) و این کاری بود که هفت قرن بعد در اروپا رواج یافت. بیمارستان‌های زیادی بنا نمود و دانشکده پزشکی برپا داشت (ماکاپ، ۱۳۲۶: ۶۱). قرطبه، مقر خلافت عبدالرحمان الناصر، نیم میلیون جمعیت داشت و هفتصد مسجد و سیصد حمام در آن جا بود و جز بغداد و قسطنطنیه شهری به شکوه آن نبود. قصر شاهی ۴۰۰ اتاق داشت که هزاران غلام و نگهبان در آن مقر داشتند (حتی، ۱۳۸۰: ۶۷۰).

یحیی بن یحیی، شاعر و سراینده مشهور بغدادی معروف به زریاب، شیوه لباس پوشیدن مردم اندلس را تغییر داد. او آداب لباس پوشیدن در فصول سال را به مردم معرفی کرد و برای لباس‌های رنگ روشن رسم خاصی را متداول کرد. وی به چهار سیم عود که در همه جا رایج بود و هر یک از آن چهار تا به مقتضای طبایع

چهارگانه ارسطویی رنگ‌های مختلف داشت، سیم پنجمی اضافه کرد که حکایت از روح داشت. مجموعه آوازه‌های او بیش از ۱۰۰۰۰ نغمه مختلف بالغ می‌شد که در شرقی شدن موسیقی اندلسی نه تنها در زمان خود او که پس از او نیز نقش عمده داشت. وی خمیر دندان، دفع بوی زیر بغل و آرایش موی سر را به شکلی که گردن، گوش‌ها ابروها بیرون از موها قرار گیرد را در جامعه متداول کرد (جیوسی، ۱۳۸۰: ۲۳۱/۱).

اندلس دارای یک ساختار پیش سرمایه‌داری بود که مبنای آن را بهره‌برداری از جامعه روستایی تشکیل می‌داد. جامعه‌ای که اساساً بخش اعظم درآمد از کشت زمین حاصل می‌شد (لوبون، ۱۳۳۴: ۲۵۱).

بعد از ورود مسلمانان به اندلس، کشاورزی رونق گرفت و بازرگانی گسترده شد. توجه مسلمانان به کشاورزی سبب شد، اهالی اسپانیا به کشاورزانی تبدیل شدند که تا حدی از استقلال برخوردار بودند. در زمانی که در غرب مشکلات دهقانی وجود داشت و زمینه بروز جنگ‌های صلیبی شد، آن‌ها آزاد بودند تا روش‌های خود را در کشاورزی به کارگیرند (Dozy, 1913:236). به سبب مهارت‌شان در فن آبرسانی دولاها (نوریه‌ها، آسیاب‌های آبی، آبراه‌ها برای آبیاری و چرخ‌های آبی ساختند و شبکه‌ای از دستگاه آبیاری در سرتاسر شبه جزیره ایجاد کردند (جیوسی، ۱۳۸۰: ۷۴۱/۲). کشاورزی بخش مهمی از اقتصاد اندلس بود و مسلمانان برای ایجاد این صنعت، مشهور بودند. تولید زیتون، انجیر، گل کلم و خیار در میان مسلمانان رایج بود (Vaghan, 2003, 18). اشبیلیه (سویل) (Sevill) که یکی از بنادر رودخانه‌ای مهم بود، پنبه، زیتون و روغن صادر می‌کرد و از مصر پارچه و برده و از اروپا و آسیا کنیز می‌آورد. صادرات مالقه و جیان، زعفران و انجیر و شکر بود (ابن عذاری، ۱۹۸۵: ۲۴۷/۲).

سرقسطه (Saragosa) در مبادلات بازرگانی نقش مهمی میان شرق و غرب داشت و بر بخش بزرگی از دریای مدیترانه و دو بندر مهم آن طرکونه و طرطوشه استیلا یافته بود؛ بنابراین بخش عظیمی از کالاهای بازرگانی را که از مشرق به اندلس و مغرب می‌آمد، جلب می‌نمود، آن‌گاه آن‌ها را از شهرهای مرزی جنوبی فرانسه و ایتالیا به ملل اروپایی می‌رساند (عنان، ۱۳۸۰: ۳۰۳/۲).

در همین ایام علاوه بر تکاپوهای پررونق فرهنگی که در قرطبه انجام می‌شد، در طلیطله نیز دارالترجمه‌ای بود که مترجمان آن‌را عموماً مستعربان و یهودیان و مسلمانان تشکیل می‌دادند (اسعدی، ۱۳۸۱: ۳۵). علاوه بر شکوفایی علم و ادب، فنون و صناعات، معماری از دیگر مسائلی بود که مورد توجه امیران و خلفای اسلامی در اندلس قرار گرفت. قصرهای ملوک الطوایف، مرکز هنرهای زیبا بود (مقری، ۱۹۶۸: ۳۵۰/۱). سمح بن مالک خولانی از امیران قرطبه، پل قرطبه را بر وادی‌الکبیر بر ویرانه‌ی بنای قدیم رومی از نو بنا کرد (ابن خطیب، ۱۹۷۳ م: ۷۶). ساخت مسجد قرطبه بزرگ‌ترین اقدام عبدالرحمان اول اموی، یکی دیگر از نمونه‌های معماری اسلامی در اندلس است (ابن عذاری، ۱۹۸۵: ۷۹/۲).

پیشرفت صنعت تا اندازه‌ای بود که سه هزار دکان در یک استان اسپانیا مخصوص تهیه ابریشم، پنبه، چرم، پشم و فلزات بود. گروهی از هنرمندان زبردست که در نقاط دیگر جهان بودند سوی قرطبه کشیده شدند. جمع کثیری از پیشه‌وران و هنرمندان از قبیل بافندگان، چرم سازها، کوزه‌گرها در اسپانیا جمع شدند (ماکاپ، ۱۳۲۶: ۷۲).

صنعت کاغذ سازی محلی، یعنی سودمندترین چیزی که مسلمانان به اروپا دادند، در اندلس بود. مردم اندلس در این زمان از ماهرترین وراقان بوده‌اند و مصحف‌ها و دفترها را بر روی ورق می‌نوشتند؛ و جمع‌آوری کتاب با این صنعت کاغذسازی میسر شد. کاغذ از چین به جهان اسلام وارد شد و در پایان قرن هشتم

میلادی، اولین کارخانه کاغذ سازی در بغداد تأسیس شد و از آن‌جا فناوری کاغذ به مصر (۹۰۰ م) مراکش (۱۱۰۰ م) و اسپانیا (۱۱۵۰ م) راه یافت. این صنعت از اسپانیا به دیگر مناطق اروپا انتقال یافت (رومن، ۱۳۸۲: ۴). نوزایی در قرن دوازدهم تا اندازه‌ای به سبب تراوش علم و معارف یونانی و اسلامی است. این فرهنگ از ناحیه‌های بسیاری چون طلیطله، قرطبه، پالمو، ناپل و ونیز در سرزمین‌های مسیحی گسترش یافت. حتی اگر جنگ‌های صلیبی راه نیفتاده بود، این جریان با آهنگ فزاینده‌ای ادامه می‌یافت (لوکاس، ۱۳۶۶: ۴۹۲). با تسخیر طلیطله در (۴۷۸ ه. ق. / ۱۰۸۵ م)، سقوط قرطبه (۶۳۳ ه. ق. / ۱۲۳۶ م) و سویل (۴۸۴ ه. ق. / ۱۲۴۸ م) درهای علم و دانش دنیای اسلام بر روی اروپا باز شد (آرنولد و گیوم، بی تا ۱۵۶). این سبب شد تا ماجراجویان و طالبان علم به سبب شکوه و جلال فرهنگ اسلامی و برتری دانش عربی به سوی اندلس کشیده شدند. غنائم بازپس‌گیری مسیحیان نه فقط پارچه‌های ابریشمی و حریر، بلکه نسخه‌های خطی با ارزش را نیز شامل می‌شد. پناه‌جویانی از نواحی زیر فرمان مسلمانان و دانشمندان و متفکرانی که در شهرهای دوباره فتح شده به دست مسیحیان باقی ماندند، توانستند دانش علمی یک فرهنگ برتر را به کسانی که در مدارس لاتینی تحصیل کرده بودند، انتقال دهند و به عنوان مترجمان متون عربی فعالیت کنند (جیوسی، ۱۳۸۰: ۷۰۴/۲). حاکمان مسیحی تلاش متقابل را برای حفظ صنایع مسلمانان، به ویژه در صنایع دستی که مخصوص هنر اسلامی است، انجام دادند (Glick, 2005:224). فتح طلیطله، استیلا بر سراسر سرزمین طلیطله را در پی داشت. طلیطله به سبب قدرت دفاعی‌اش به منزله دژ شمالی اندلس و سد استوار آن مانع تجاوزات مسیحیان به آن می‌شد. سقوط طلیطله سبب شد تا اسلام تفوق خود را در شبه جزیره از دست داد. پس از فتح طلیطله پایتخت اسپانیا به آن‌جا منتقل شد و باز مرکز اصلی کلیسای اسپانیا شد. اسقف برنار فرانسوی رئیس دیر ساهاگون در اثر نفوذ ملکه کنستانس (Constanc) به ریاست کلیسا برگزیده شد (عنان، ۱۳۸۰: ۴۰۴/۲). کتابخانه مسجد طلیطله که پس از فتح آن شهر، به دست اسپانیایی‌ها افتاد، محل مراجعه عموم طلاب و دانشجویان گشت و ترجمه عربی کتاب ارسطو در اسپانیا یکی از منابع بزرگ فلسفه قدیم محسوب می‌شد، مورد توجه قرار گرفت (آرنولد و گیوم، بی تا: ۱۴). پیش از قرن دوازدهم این وضع با به دست آمدن کتاب‌های تازه‌ای که اندیشه‌های جدید در بر داشتند و به تازگی از روی اصل‌های یونانی و عربی ترجمه شده بودند، دگرگونی پذیرفت. این مواد جدید در ابتدا همچون قطره‌ای و چکه‌ای بود، نهایتاً به سیل تبدیل شد و حیات عقلی مغرب زمین را از اساس تغییر داد (لیندبرگ، ۱۳۷۷: ۲۷۵).

۷. راه‌های ارتباط مسلمانان و مسیحیان

شرق‌شناسی و مطالعات اسلامی در غرب با شکل‌گیری نهضت ترجمه متون عربی در طلیطله شکل گرفت. مهم‌ترین عامل این رویکرد، نحوه ارتباط بین جهان اسلام و مسیحیت بود. روابط بین‌الملل، زنجیر اتصالی ناشی از این همزیستی، اثرات بسیاری در پی داشت. دولت‌های اسلامی - مسیحی که مجموعاً ساختار سیاسی شبه جزیره ایبری را تشکیل می‌دادند، شبکه کاملاً پیچیده‌ای از ارتباطات بین خود به وجود آوردند. در دوران خلافت عبدالرحمان الناصر اموی، دربار خلیفه از همه‌ی دربارهای اروپا پررونق تر بود و از جانب امپراتور روم شرقی و شاهان آلمان و ایتالیا و فرانسه سفیرانی به آنجا می‌آمدند (ابن عذاری، ۱۹۸۵: ۲۲۹/۲).

در اواخر حکومت موحدین (Al Mohad Caliphate) (۵۶۷-۶۰۹ ه. ق. / ۱۱۷۲-۱۲۱۲ م) منصب مهمی به وجود آمد که روابط بین‌الملل را به عهده داشت و مسؤول آن به سفارت نزد حاکمان مسیحی می‌رفت و زمانی که کسی از آن سرزمین‌ها می‌آمد، امور پذیرایی و ترجمه سخنان او را به عهده می‌گرفت. این منصب در زمان خلافت المامون از بنی عباد برقرار بود و از اهمیت خاصی برخوردار گردید. شخص سیف الدوله از بنی هود در

(۵۱۲ ه.ق/۱۱۱۸) با پادشاه آراگون، آلفونسوی هفتم (Alfonso VII)، روابطی دوستانه برقرار کرد و در مراسم تاجگذاری او به عنوان امپراتور شرکت جست. نکته قابل توجه آن که او کتابخانه ای داشت که اسقف مایکل می‌توانست آثاری را از آنجا انتخاب کند و برای ترجمه در اختیار هوگو سانتالایی (Hugo Salantai) یکی از افرادی که در شمار مترجمان مرکز ترجمه ی طلیطله درآمد، بگذارند (جیوسی، ۱۳۸۰: ۷۱۱/۲).

ارتباط با همسایگان هم از مسائل متداول در اندلس بود. منذر بن یحیی التجیبی از اولین امرای ثغراعلی در عهد ملوک الطوایف که بر سرقسطه حکومت می‌کرد، با همسایگان مسیحی‌اش در ارتباط بود (عنان، ۱۳۸۰: ۲۴۷/۲). منذر در دوستی با امرای مسیحی مبالغه می‌کرد تا آنجا که برای عقد ازدواج دو تن از امرای مسیحی، سانچو پادشاه ناوار و رامون بورل در قصر خود مجلس عقد زناشویی ترتیب داد و فقها و کشیشان و اعیان دو ملت در آن شرکت کردند (ابن عذاری، ۱۹۸۵: ۱۷۶/۳). همین‌طور میان دربار بیزانس و مسلمانان و غرب لاتینی تماس‌های سیاسی وجود داشت. در سال (۹۵۰ م) در قرطبه دو سفیر میان آلمان و قرطبه مبادله شدند که هر دو دانشمند بودند.

سرقسطه به خصوص در مبادله فرهنگی و مدنی میان اندلس و دولت‌های اسپانیایی همسایه و دولت‌های فرنگی شمال نقش مهمی برعهده داشت. سواران مسیحی از هر نژادی به دربار بنی هود می‌آمدند و از دربار با شکوه آنان و لطف امیران بهره می‌گرفتند. دربار سرقسطه مرکز اشعار قهرمانی، حماسی و غنایی بود. این شعرها در آن زمان در اطراف قطلونیه (Catalonia) و آراگون (Aragon) و ناوار (navar) منتشر بود. از آنجا بود که موسیقی اندلسی نیز به مجامع مسیحی همسایه راه می‌یافت و در حماسه‌ها و چکامه‌های ملی تأثیر می‌گذاشت. این تأثیرات به مرور زمان از کوه‌های پیرنه گذشت و به جنوب فرانسه رسید و از آنجا در تمام مجامع مسیحی راه یافت (عنان، ۱۳۸۰: ۳۰۳/۲). مسیحیان اروپا برای آموختن عربی به اسپانیا می‌رفتند، زیرا در آنجا زبان عربی و لاتینی با هم تدریس می‌شد و زبان عربی را از استادان عرب زبان می‌آموختند. به همین جهت پس از آغاز جنبش باز پس‌گیری و فتح دوباره سرزمین‌های اسلامی، اکثر مردم به دو زبان صحبت می‌کردند و عربی زبان دین و فرهنگ بود (Burret, 2001:249).

حتی بعضی از مسیحیان استفاده از زبان لاتین و رومنس را ندیده گرفتند و زبان عربی آموختند. این تغییر زبان، آخرین ماموریت فرهنگی بود که می‌توانست مسیحیان اندلس را به صفات فرهنگی و مذهبی که به عنوان یک جامعه متمایز، معرفی شده بود، مرتبط کند (Tiszen, 2013:35). در قرطبه و شهرهای دیگر اندلس، فعالیت خوشنویسان نیز مورد توجه قرار داشت. بر پایه برخی برآوردها ۶۰ تا ۸۰ هزار کتاب در قرطبه استنساخ می‌شد. زنان نیز در این فعالیت مشارکت داشتند. این فعالیت در زمینه ترجمه برای فرهنگ اروپایی اهمیت بسزایی داشت. چه بسیاری از کتاب‌های علمی و فلسفی یونانی به این طریق به اروپا منتقل شدند (استیچویچ، ۱۳۷۳: ۲۸۶).

تجارت نیز در قرن دوازده و سیزده میلادی رونق گرفت. روابط مسلمانان و مسیحیان اروپایی تنها به جنگ مقدس، جنگ‌های صلیبی و جهاد منحصر نمی‌شد. تجارت یکی از عوامل ارتباط بود. در این میان اندیشه‌ها نیز مبادله می‌شد و مسیر آن‌ها قاعدتاً از سرزمین‌های اسلامی به قلمرو مسیحی بود (حورانی، ۱۳۸۷: ۱۲). مهمان‌خانه‌ها و مهمان‌سراها ساخته شد. راه دریا به برکت فانوس دریایی و تهیه نقشه دریایی و استفاده از قطب نما گسترش یافت. بعضی از فرقه‌های مذهبی مانند فرقه نکهبانان معبد با رونق تجارت به شغل صرافه

پرداختند. تقاضای بازارهای اروپایی به عنوان یک عامل جذب صنعتگران و بازرگانان به اسپانیا عمل کرد و آنان را به شهرهای تجاری اندلس فرا خواند. شرق و غرب هرگز جدایی شان کامل نبود. همیشه سیاحان و بازرگانانی بودند که میان شرق و غرب تردد می‌کردند و در نزدیک مرزها مردم دو زبانه یا چند زبانه فراوان بودند. هنگامی که دانشمندان اندلسی به شرق رفتند، نسخه‌های کتاب را بر روی کاغذ نگاهشتند و هنگام بازگشت به خانه طرح‌های خود را منتقل کردند (Glick, 2005:225).

نوع دیگری از تماس را می‌توان در مسافرت زائرانهٔ جربرت اورلیاک (Jerbert Orliac) (۹۴۶-۱۰۰۳ م) به شمال اسپانیا، برای تحصیل عربی و علم ریاضی دید. مطالعات او در اورلیاک و سپس اسپانیا بود و بعد به مدرسه ای در رنس (ranse) در شمال فرانسه رفت. او اسقف رنس و سر اسقف راونا بود و سرانجام به عنوان سیلوستر دوم (Silvester II) به مقام پاپی رسید. وی اولین پاپ فرانسوی و یکی از پیشگامان تماس فکری میان جهان اسلام و دنیای مسیحیت لاتین بود (لیندبرگ، ۱۳۷۷: ۲۵۶). او همچنین در طلیطله با منابع مهم تاریخی، ریاضی، عدد هندسی عربی آشنا شد (Holilovic, 2017: 65).

پس از تسخیر طلیطله در (۴۷۸ ه.ق، ۱۰۸۵ م)، در میان و پیرامون شهر دانشمندان از سه مذهب گرد آمده بودند (لی، ۱۳۷۱: ۵۰۹). ورود مسیحیان به شهر، تغییر شیوه‌های جمعیتی را ایجاد کرد و شهر را مرکز مستعربان و فعالیت‌های آنان ساخت (Tieszen, 2013:148). تعداد زیادی از جمعیت از جمله یهودیان، مسیحیان، مسلمانان، مستعربان و مدجنان از عربی مانند زبان خودشان استفاده می‌کردند. پس از آن رامون اول، فرصت بزرگی را که برای مطالعهٔ فرهنگ بالاتر نصیب‌شان شده بود، به وضع بهتری درآورد. او در اطراف خویش مدرسه‌ای از مترجمان فراهم آورد که با همکاری اهل زبان مشغول به کار بودند. این گروه بیشتر از عربی به کاستیلی ترجمه می‌کردند و احتمالاً کارشان به وسیلهٔ کسانی که به لاتینی بیش از عربی تسلط داشتند، تکمیل می‌شد. این استفاده از دستیاران محلی سبب می‌شد تا مترجمان از اشتباه در فهم اصطلاحات مصون باشند (Tieszen, 2013, 160).

اعزام دانشجویان به شهرهای اسپانیا نیز از دیگر عوامل ارتباط بود. پس از برخوردهای اولیه بین فرانسه و مسلمانان، روابط امیر نشین‌های عرب و پادشاهی‌های فرانکی بیشتر جنبهٔ علمی و بازرگانی یافت. حتی در اوج خلافت قرطبه در دورهٔ سلطنت عبدالرحمن سوم (۹۱۲-۹۶۱ م) نیز کوششی برای گذر از کوه‌های پیرنه به سمت شمال از سوی مسلمانان، صورت نگرفت. در عوض عالمان و پژوهشگران از شهرهای کوچک و بزرگ فرانسه برای مطالعه در کتابخانه‌ها و دانشگاه‌های اسپانیای موری به قرطبه، طلیطله و اشبیلیه سفر کردند (رومن، ۱۳۸۲: ۱۳۰). در قرن (۷ ه.ق/۱۳ م) دانشگاه‌های شهر اشبیلیه (سویل)، قرطبه و طلیطله مراکز فرهنگی بزرگی شده بود که جوانان فرانسوی و آلمانی و انگلیسی به آن‌ها روی آوردند و این دانشگاه‌ها ثروت بیکرانی را که این جوانان هرگز تصور آن را نمی‌کردند، در مقابل چشم‌های خیرهٔ آنان نمودار ساخت. بر نیمکت این دانشگاه‌ها عرب، اسپانیولی، مسلمان و مسیحی کنار یکدیگر می‌نشستند و هنگام بازگشت به کشورهای خود مطالب مفیدی را که آموخته بودند، منتشر می‌کردند و یا خود مکاتب و مدارس جدیدی باز می‌کردند (روسو، بی تا: ۱۳۸). در این مکان‌ها، هیچگاه مناقشه‌ای در زمینهٔ صحت و درستی ترجمهٔ انجام‌شده و جریان گستردهٔ ترجمه در زمینهٔ کارها و متون یونانی به عربی و حتی متون اصلی عربی به وجود نیامد. کارهای ترجمه شده در دسترس بود و دانشجویان و روشنفکران به طور منظم در بارهٔ این ترجمه‌ها مشورت می‌نمودند. همچنین در نوشتارها و نقدهای خود، تحسین و حمایت‌شان را نسبت به نویسندگان عرب اعلام می‌کردند (Gibb, 1955: 87).

از دانش‌پژوهانی که انگلستان را به قصد تحصیل ترک کرد، دانیل مورلی (Daniel Morly) است. او ابتدا به پاریس رفت اما وقت خود را آنجا تلف نکرد. او شنیده بود که یادگیری عربی بر علوم ریاضی متمرکز شده است و امکان این مطالعات در طلیطله وجود دارد، پس عازم آنجا شد و با بزرگ‌ترین مترجمین علوم فلسفه عربی، جرارد کرامونا دیدار کرد. جرارد کرامونا احتمالاً با مراکز ایتالیایی در ارتباط بود. دانیل مورلی بعد از مدتی اقامت در طلیطله، کتاب‌هایی را با خود به انگلستان آورد. در حوزه ریاضیات نیز ترجمه‌های جرارد کرامونا به آکسفورد انتقال یافت و اثر پایداری بر تحصیلات غربی داشت (Burnett, 2001:253).

دانشگاه‌های اروپا نیز الگوی دیگری از ارتباط جهان اسلام و دنیای مسیحیت بودند. در اسلام، مسافرت کردن تشویق می‌شد در حالی که در مسیحیت، راهبان به فعالیت در صومعه‌ها مشغول بودند. این ارتباط با نقاط مختلف جهان، به تدریج در حیات اقتصادی و سیاسی مسلمانان در قرون اولیه اسلامی، تاثیر گذاشت. به همین ترتیب آموزش در مدارس و نوشتن کتب در جامعه اسلامی سرعت بالاتری نسبت به جهان مسیحیت داشت.

اما از قرن (۵ ه.ق/۱۱ م) دانشگاه‌های علوم دینی در اروپا شکل گرفت. این موسسات از لحاظ تشکیلات و نگرش علمی چنان شبیه مدارس علوم دینی اسلامی بودند که بعضی از صاحب‌نظران بر این اعتقادند که حتماً مدارس علوم دینی اسلامی، بر این دانشگاه‌ها تأثیر مستقیم داشته‌اند (بولییت، ۱۳۸۶: ۴۵). دانشگاه پاریس در ۱۲۰۰ م، دانشگاه مون پلیه (Mon Polie) در ۱۲۲۴ م و دانشگاه کمبریج در ۱۲۳۱ تاسیس شد. با مقایسه این دانشگاه‌ها متوجه می‌شویم که تماس دانشگاه‌های مشرق و مغرب بیش از این بوده است که تاکنون فرض شده است. همان مطالعه مرتب و منظم، همان ارتباط استاد و شاگرد، همان حقوق و مواهب و همان درجات و گواهی‌نامه‌های تعلیم و تربیت (سعیدیان، ۱۳۸۴: ۳۵). با توجه به این نظریات و تأکید یادگیری بر استدلال، نظریه ساختار دانشگاه‌های اروپایی بر اساس آنچه در مدارس اسلامی مورد استفاده قرار می‌گرفت، مطرح شد (Burnett, 2010: 6).

۸. آغاز مطالعات اسلامی در اندلس

بعد از بازپس‌گیری، تعدادی از مستعربان به همراه مسلمانان از طلیطله مهاجرت کردند و تعداد دیگری از خانواده‌های سربازان جایگزین آن‌ها شدند. در جهت مقابل نیز، مردم خارج از شبه جزیره به طلیطله مهاجرت کردند که سربازان و راهبان فرانسوی در میان آن‌ها دیده می‌شدند. مهاجرت مسیحیان برای تقویت جهان مسیحی در برابر اسلام، از شهرهای دیگر اسپانیای اسلامی نیز به طلیطله رواج یافت (Tiszen, 2013: 169). در قرن (۷ ه.ق/۱۳ م) در فرانسه مکتب طبی مون پلیه شهرت و رواج یافت. مسیحیان به زودی متوجه شدند که تحصیل عهد عتیق از روی متن‌های عربی کار بسیار مشکلی است و خیال کردند صلیبی‌ها در هنگام مراجعت متون اصلی کتاب یونانی را همراه خواهند آورد؛ اما آن‌ها فقط به قتل و غارت و آتش زدن شهرها اکتفا کردند؛ بنابراین لازم شد که متون عربی را به زبان لاتینی ترجمه نمایند. یکی از مهم‌ترین افراد ژرارد دوکرمون (Gerard De Cremon) بود. زمانی که ژرارد در طلیطله، آثار فراوانی را که به زبان عربی نوشته شده بود، دید و در عین حال از کمبود آثار علمی در زبان لاتین، آگاه‌گردید، زبان عربی را آموخت و شروع به ترجمه آثار عربی کرد. کتب غالب دانشمندان به این ترتیب ترجمه شد (روسو، بی تا: ۱۳۹).

در طلیطله، آلفونسوی فرزانه، پادشاه لیون و کاستیل، نه فقط یک حامی بلکه خود دست‌اندرکار ترجمه بود و علاقه زیادی به معارف داشت. او فرمان داد کلیله و دمنه، سرالاسرار، قرآن و مجموعه کاملی از آثار نجومی و فیزیکی را از عربی به کاستیلی ترجمه کنند. او بیش از همه به اخترشناسی علاقه‌مند بود و مکتبی از مترجمان تشکیل داد. فعالیت‌های او آن‌چنان جامع بود که او را پدر علم اسپانیا بنامیم (سارتن، ۱۳۸۳: ۱۵۷۲/۲). تأثیر فرهنگ مسلمانان به اندازه‌ای بود که آلفونسوی هفتم، نوع خاصی از عنوان سنتی امپراتور را برای خود انتخاب کرد که برگرفته از «امیرالمومنین» مسلمانان بود. او این عنوان پادشاهی را به عنوان عربی پیوند داد و ادعا کرد بر مسیحیان و مسلمانان حکومت می‌کند. این رفتار، منعکس‌کننده‌ی آداب و رسوم مسلمانان بود (Drews, 2017: 297). در همان زمان اسقف اعظم طلیطله، ریموند (Reymond) (۱۱۲۶ م - ۱۱۵۱ م) که ضمناً منصب صدارت عظمای قشتاله را هم به عهده داشت، دانشمندان مختلفی را در این شهر گردآورد و به آن‌ها دستور داد به ترجمه پردازند (لی، ۱۳۷۱: ۵۰۹). همچنین دانشمندان و محققان مسیحی، عده‌ای برای کنجکاوی و عده‌ای به جهت جستجوی علم راهی اسپانیا شدند. پیتر مقدس (Peter Venerable) یکی از اسقف‌های دیر کلونی فرانسه، به دعوت آلفونسوی هفتم، کلونی را به قصد اسپانیا ترک کرد. هدف پیتر، مشارکت در مطالعه اسلام بود که در طلیطله آغاز شده بود. او عقیده داشت جنگ نمی‌تواند مسلمانان را تغییر دهد و معتقد بود برای نفوذ در مسلمانان باید بر عقیده آنان تأثیر گذاشت و برای این کار باید دین و کتاب آسمانی آنها را شناخت. سفر پیتر به لحاظ تمرکز بر مطالعه اسلام منحصر به فرد است. مجموعه تولدو در ۱۱۶۲ میلادی، با دعوت از آدلارباثی (Adelar of Bbth) که عربی را در سیسیل آموخته بود، هرمان دالماتیا (Herman Dalmatia) و رابرت کتون که بر ترجمه قرآن و خلاصه کردن آن تمرکز داشت، کار خود را آغاز کرد (Kritzeck, 1964: 95). نخستین ترجمه‌ی قرآن، ترجمه‌ای است که توسط رابرت کتونی (Rabert Catoni) با حمایت پیتر مقدس فرانسوی در دیر کلونی به لاتینی انجام شد (اسعدی، ۱۳۸۱: ۶۵).

۹. گسترش مطالعات اسلامی

آنچه در اواخر قرن (۵.ق/۱۱ م) میلادی در اندلس شاهد آن هستیم، فضایی از حضور دانشمندان و کشیشان محقق است که با به کارگرفتن مستعربان، به ترجمه کتاب‌های عربی پرداختند. با مهاجرت این محققان به سرزمین‌های اروپایی در حالی که تعداد زیادی از کتاب‌هایی را که در کتابخانه‌های اسلامی به فراوانی یافت می‌شد، به همراه خود می‌بردند، این علوم آهسته و پیوسته به خارج از اندلس راه‌افت. این مسیر به وسیله‌ی خط سیر دانشمندان دنبال شد و مکتب‌های متفاوتی را در مطالعات اسلامی ایجاد کرد. تاریخ مطالعات اسلامی به طور اختصاصی در «آلمان»، به مدت زمان طولانی، به سال ۱۱۴۳ م بر می‌گردد. زمانی که اولین ترجمه از قرآن در اسپانیا انجام شد. به همین ترتیب، ترجمه‌ای که توسط مارتین لوتر (Martin Luoter) چهارصد سال بعد در بازل سوئیس منتشر شد، ادامه روند آغاز گسترش مطالعات اسلامی در آلمان بود. در قرن ۱۶ م دو ترجمه از قرآن چاپ شد که اهمیت زیادی داشتند، زیرا شاعر آلمانی، گوته، بر آن نظارت داشت. بعد از آن مطالعات و تحقیقات عربی بر روی نسخه‌های خطی که در کتابخانه هیدلبرگ موجود بود، آغاز شد. این مطالعات کلیدی برای مطالعات عبری و همچنین علوم الهیات محسوب می‌شد. رایسکه (Raiske) اولین آلمانی بود که مطالعات عربی را به عنوان یک نگرش شرق‌شناسی در نظر گرفت. این علاقه‌مندی به متون اسلامی - عربی، با رشد بازرگانی و تجارت، شکل تازه‌ای به خود گرفت و مرحله جدیدی از فهم شرق را به عنوان یک فرهنگ، پایه‌ریزی کرد (Schimmel, 2010: 401).

سه قرن رابطه نزدیک بین «فرانسه» و مسلمانان که ناشی از جنگ‌های صلیبی بود، به تبادل اندیشه‌ها در زمینه‌های مختلف منتهی گردید که عمدتاً به نفع فرانک‌ها بود؛ اما روی هم رفته جنگ‌های صلیبی روابط بین غرب و جهان اسلام را مخدوش کرد. فلاسفه قرن شانزدهم آغازگر رویکردی نو به اسلام بودند و سعی در یافتن زمینه‌های گفتگوی مشترک داشتند. طی قرن شانزدهم روابط خارجی فرانسه تا حد زیادی بر ترکیه عثمانی متمرکز بود. طی پیمانی که با سلطان سلیمان منعقد گردید فرانسه توانست از آن برای وادار کردن سلطان به مدارای بیشتر با مسیحیان و افزایش مصونیت ایشان استفاده کند. قرن هفدهم میلادی، دخالت مداوم در جهان اسلام، به ویژه ترکیه و شرق مدیترانه را به همراه داشت و فرانسه توجه خود را به شرق مسلمان، در حکم جایی برای ترویج و تبلیغ آرمان‌های جدید مذهب کاتولیک، معطوف ساخت. با این همه توسعه واقعی روابط فرانسه با شرق، در زمان سلطنت لوئی چهاردهم (۱۶۱۶-۱۶۸۳ م) به وجود آمد. او از اعزام هیات‌های علمی به شرق مدیترانه و خاور دور حمایت می‌کرد. برای نخستین بار تلاش‌های جدی برای جمع‌آوری نسخه‌های خطی اسلامی به منظور مطالعه و تحقیق انجام گرفت. در نیمه دوم قرن هفدهم، به موازات توجه کلیسا و دولت به شرق، گرایش علمی و ادبی فزاینده‌ای به اسلام پدید آمد. طی قرن هجدهم علاقه فرانسه به شرق مسلمان، به قوت خود باقی ماند و روابط تجاری سیاسی این کشور با امپراتوری عثمانی ادامه یافت. در اواخر قرن هجدهم، حمله بناپارت (Bonapart) به مصر، آغاز درگیری که قدمت آن به جنگ‌های صلیبی می‌رسید، نقطه عطفی در روابط فرانسه با شرق مسلمان بود. ناپلئون با اتکا به روح جدید امپریالیسم غربی و برتری علمی غرب به مصر حمله کرد. او علاوه بر حاکمیت و غلبه می‌خواست آنچه را در آنجا می‌یابد با شیوه علمی و تحقیقی ثبت نماید. ناپلئون کمیسیون هنرها و علوم را تشکیل داد تا او را در لشکرکشی به مصر همراهی کند. این کمیسیون می‌باید مصر را از تمامی جوانب اعم از قدیم و جدید مورد بررسی قرار دهد. منابع از هر گوشه و کنار مصر گردآوری، بررسی، تفکیک و طبقه‌بندی شدند. پس از این که ارتش فرانسه در مصر به ارتش بریتانیا تسلیم شد، اعضای هیئت علمی فرانسه همراه با مجموعه‌های خود مشتمل بر سنگ‌ها، گیاهان، پرندگان و جانوران به فرانسه بازگشتند تا در آنجا به کار خود ادامه دهند؛ اما در قرن نوزدهم سیلستر دوساسی^۱ در رأس هرم تحقیقاتی فرانسه، نه تنها در مطالعات اسلامی فرانسه بلکه در مطالعات اسلامی سراسر اروپا تأثیر فراوانی داشت. دوساسی مطالعات عربی در اروپا طی قرن نوزدهم را تحت تأثیر خود قرارداد (رومن، ۱۳۸۲: ۱۳۰-۱۴۴).

ارتباطات اولیه بین «بریتانیا» و اسلام بسیار کم بود و عمدتاً به اسپانیای مسلمان و جنگ‌های صلیبی مربوط می‌شد. دانشمندان انگلیسی مانند مایکل اسکات منجم و کیمیاگر مشهور و آدلار اهل باث، معلم خصوصی شاه هنری دوم، در قرن دوازدهم میلادی، مدتی را در مراکز مهم علمی اسلامی در قرطبه و طلیطله به فراگیری متون فلسفی گذراندند. برخی از عقاید جهان اسلام به وسیله این دانشمندان به بریتانیا رسید. برای مثال اولین کتابی که در سال ۱۴۴۷ م در انگلستان به چاپ رسید، حکمت‌ها و گفته‌های فلسفه بود که مبنای آن مختارالحکم و محاسن‌الکلم که در سال (۵۰۹ ه.ق/۱۰۵۳ م) در مصر نوشته شده است. برخی از عقاید مسلمین نیز در نوشته‌های شعرا و فلاسفه انگلیسی آن دوره، مانند جفری چاسر و راجر بیکن مشهود

است؛ اما مهم‌ترین تدبیر برای آموزش عربی در سال ۱۶۳۴ م با ایجاد یک کرسی زبان عربی در آکسفورد توسط لاد (Bishop Lad) اسقف اعظم انجام شد. هدف مطالعه آثار عربی برای فهم متون کتاب مقدس مسلمانان و گفتگو با مسلمانان بود (رومن، ۱۳۸۲: ۱۰). وی علاوه بر ایجاد کرسی عربی، برای ایجاد اولین مجموعه‌های نسخ خطی اسلامی در انگلستان فرمان‌نامه‌ای بدین مضمون برای کمپانی لوانت صادر کرد که باید هر یک از کشتی‌های این کمپانی که از شرق برمی‌گردند یک نسخه خطی فارسی یا عربی همراه خود بیاورند. این نسخه‌های خطی که به اسقف اعظم تحویل داده می‌شد، اساس مجموعه‌های خطی اسلامی را تشکیل داد و آکسفورد را به بزرگ‌ترین مراکز پژوهش عربی در اروپای پروتستان تبدیل کرد. به موازات توجه روزافزون علمی به مطالعات اسلامی، تمایل زیادی نیز به ارتباط تجاری با کشورهای مسلمان مشرق زمین به وجود آمد. سفیری از انگلستان به استانبول گسیل و کارخانه‌های مهم متعددی به خصوص در حلب بنا نهاده شد و این شهر تا قرن هجدهم مرکز مهم تجارت انگلیس باقی ماند. به علت رابطه پیچیده و گسترده میان بریتانیا و دنیای اسلام، جای هیچ‌گونه تعجب نیست که هم اکنون مجموعه‌های نسخ خطی اسلامی در بریتانیا در زمره بهترین مجموعه‌ها در مغرب زمین باشند. این مجموعه‌ها طی یک دوره طولانی، از آغاز قرن هفدهم فراهم آمده‌اند و تنوع علائق استعماری، تجاری و تحقیقاتی بریتانیا را در مناطق وسیعی از دنیای اسلام نشان می‌دهند (رومن، ۱۳۸۲: ۱۶). آنچه در قرن نوزدهم میلادی، با عنوان مطالعات اسلام ظهور کرد، مسیر خود را از عقاید جدیدی گرفت. در این زمان مطالعات اسلامی یک رشته مطالعات جدید نامیده شد که به دنبال آن است تا بدون بحث و جدل شرق‌شناسی را مورد ارزیابی قرار دهد. با این دیدگاه جدید، مطالعات اسلامی یک پل از شرق‌شناسی به مطالعات دینی بود که نسل جدید محققان راحت‌تر می‌توانستند در آن فعالیت کنند. در واقع مطالعات اسلامی، یک روش مطالعاتی است که محققان آن با تکیه بر دیدگاه‌های اسلام، بر متون، روش‌ها و منطق تمرکز دارند (Ernest & Martin, 2017: 5).

۱۰. نتیجه

در اواخر قرن اول هجری قمری، برابر با قرن هفتم میلادی، مسلمانان از طریق تنگه جبل الطارق وارد اسپانیا شدند. آنان آن قسمت از اسپانیا را که فتح کرده بودند، اندلس (اسپانیای مسلمان) نامیدند. حضور مسلمانان در شبه جزیره ایبری، هفت قرن به طول انجامید. خلفای اموی در اندلس، سیاست تسامح و تساهل دینی را در پیش گرفتند تا بدین وسیله عناصر متفاوت در سرزمین خود را به وحدت برسانند. نتیجه این آسان‌گیری، باقی ماندن مسیحیان در سرزمین‌های فتح‌شده و تشکیل گروه‌های جمعیتی مستعرب و مولد بود که با مسلمانان و فرهنگ اسلامی درآمیختند، در مدارس آن‌ها حضور یافتند، زبان عربی آموختند و به شیوه مسلمانان زندگی کردند و در تجارت، صنعت و کشاورزی پیشرفت کردند. گسترش اسلام چندان وسیع و ناگهانی بود که گروه عظیمی از کشیشان برای آشنایی با معارف اسلامی به اندلس سرازیر شدند و ناگزیر زبان عربی آموختند. در مواجهه عالم مسیحیت با جهان اسلام، دومینیکیان نیز که لازم می‌دیدند وجود خود را محسوس گردانند، به ایجاد مدرسه‌هایی به سبک مدارس اسلامی پرداختند. بعد از آن نیز دانشگاه‌های پراگ و فلورانس که نخستین دانشگاه اروپا بود، به دستور پاپ تأسیس شدند. بعد از آغاز جریان بازپس‌گیری در اسپانیا و فتح طلیطله در ۱۰۸۵ م به وسیله مسیحیان، آنان به گنجینه‌ای از آثار و نسخه‌های خطی عربی-یونانی، دسترسی پیدا کردند و به این سبب، اروپا در تماس نزدیک با اندیشه‌های مرتبط با شرق قرار گرفت. حضور مستعربان و کنجکاو برای آشنایی با مکتبی که در مواجهه با مسیحیت بود، آلفونسوی فرزانه را که در آن زمان خود را امپراتور اسپانیا نامیده بود، به تشکیل مدرسه ترجمه طلیطله تشویق کرد. او گروه مترجمان و

اخترشناسانی را تشکیل داد که می‌توان آن را یک موسسه پژوهشی به شمار آورد. این حرکت از طلیطله به شهرهای مرسیه و اشبیلیه انتقال یافت. اشخاصی مانند رایموند و جرارد کرامونا در تجهیز و رشد این حرکت نقش داشتند. همچنین افرادی مانند «رامون لول» که از بهترین معرفان انتقال ترجمه از اسلام به مسیحیت و از دنیای عربی به دنیای لاتینی بود. رشد و توسعه اقتصادی، دستیابی به ثروت و منابعی که در سرزمین‌های اسلامی وجود داشت انگیزه‌های اقتصادی آشنایی با مشرق زمین را فراهم کرد. این انگیزه‌های تبشیری، علمی و اقتصادی، مطالعات اسلامی را پی‌ریزی کرد. به طور قطع مطالعات اسلامی یک زمینه مطالعات علمی است که از حجم وسیع و غیرقابل تفکیکی از مطالبی برخوردار است که توسط مترجمان و محققان جمع‌آوری و تحقیق شده است. این پژوهش‌ها از فتح طلیطله آغاز شد و با عقیده اسقف‌ها به این باور که عرب‌کلیده‌های ارزشمندی از میراث جهان کلاسیک را در اختیار دارد، ادامه یافت. این اندیشه، با ضرورت فراگیری زبان‌های مسلمانان با هدف تبشیر مجهز شد و سرانجام در طی قرن دوازدهم و سیزدهم میلادی با برخورداری از تمدن اسلامی، از منطقه‌ی اسپانیا به سیسیل و ایتالیا و سپس فرانسه گسترش یافت. فعالیت شرق‌شناسی، به وسیله‌ی سیلستر دوساسی بنیان‌گذار مطالعات اسلامی و عربی تقویت شد. در سال ۱۹۷۸ م با انتشار مقاله شرق‌شناسی ادوارد سعید، شرق‌شناسی که به یک رشته علمی مجزا تبدیل شده بود و مستشرقان می‌توانستند بدون هیچ چالشی خود را ناظران بی‌طرف و اشاعه‌دهنده دانش و فهم متقابل نشان دهند، به شدت مورد سؤال قرار گرفت. این سؤال که این محققان و مستشرقان از فهم شرق عاجز بوده‌اند و آثار آن‌ها در پیوند تنگاتنگ با منافع سیاسی کشورهاشان بوده است، شکلی جدید از شرق‌شناسی را با عنوان مطالعات اسلامی مطرح کرد. همچنین به نظر می‌رسد اهمیت اسلام در تاریخ جهان، بالاتر از آیین‌های مذهبی دیگر در آسیا، مطالعه بر روی اسلام را از مطالعات شرقی مجزا کرده است؛ بنابراین مطالعات اسلامی که در قرن یازدهم میلادی با زمینه‌های همزیستی مسلمانان و مسیحیان از قرن هشتم تا پانزدهم میلادی (دوم تا نهم هجری) در اندلس، شکل گرفت، امروز با تکیه بر دیدگاه‌های جدیدتر درباره دین اسلام، به عنوان یک رشته دانشگاهی در سراسر جهان در جریان است.

پی‌نوشت‌ها

4. Arianism

یک مکتب فکری دینی است که در قرن چهارم توسط آریوس در اسکندریه پایه‌ریزی شد و تأکید آن بر تثلیث است.

5. Barbaria

بربر به معنی غیر یونانی، مردمانی بیابان‌گرد بودند که گروهی از ایشان در ۲۰۱ پیش از میلاد پادشاهی نومیديا را بنیاد کردند. با ورود اعراب به شمال آفریقا قبایل مختلف بربر واکنش یکسانی در برابر اسلام نشان ندادند؛ اما به هر حال پس از مسلمان شدن در ترویج دین اسلام در شمال آفریقا و اندلس نقش مهمی داشته‌اند.

6. Julian

با توصیه‌ی یولیان به والی آفریقه و مغرب، نیروهای مسلمان به فرماندهی طارق بن زیاد، بعد از گذر از تنگه‌ی جبل الطارق طی جنگ ۴ روزه بر دولت ۳۰۰ ساله‌ی ویزگوت پیروز شد.

6. Jezya

خراج یا مالیاتی که اهل کتاب به مسلمانان می‌پرداختند تا در قلمرو اسلامی جان و مالشان حفظ شود.

منابع

- ابن اثیر، عزالدین، (۱۳۸۴ ش)، *تاریخ کامل*، ترجمه سید حسین روحانی، چاپ سوم، تهران، اساطیر.
- ابن خلدون، عبدالرحمان، (۱۳۶۳ ش)، *تاریخ ابن خلدون*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، مؤسسه مطالعاتی و تحقیقات فرهنگی.
- ابوار، میله هشام، (۱۳۶۶ ش)، *اسپانیا و تمدن اسلامی*، ترجمه حمیدرضا آژیر، مشکوه، شماره ۱۴، صص ۵۴-۷۳.
- ارسلان، شکیب، (۱۳۴۸ ش)، *تاریخ فتوحات اسلامی در اروپا*، ترجمه علی دوانی، بی‌جا.
- آرنولد، سرتوماس و گیوم، آلفرد، (بی‌تا)، *میراث اسلام*، ترجمه مصطفی علم، تهران، کتاب‌فروشی مهر.
- استیچیویچ، الکساندر، (۱۳۷۳ ش)، *کتاب در پویه‌ی تاریخ*، ترجمه حمیدرضا آژنگ، مشهد، آستان قدس رضوی.
- اسعدی، مرتضی، (۱۳۸۱ ش)، *مطالعات اسلامی در غرب انگلیسی زبان*، تهران، سمت.
- بوکهارت، تیتوس، (۱۳۹۲ ش)، *کتاب فرهنگ اسلامی در اسپانیا*، ترجمه مهرداد وحدتی، تهران، حکمت.
- بولییت، ریچارد، (۱۳۸۶ ش)، *پیوند اسلام و مسیحیت*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل.
- حورانی، آلبرت، (۱۳۸۷ ش)، *اسلام در تفکر اروپایی*، ترجمه حمید نساچ و همکاران. تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- جیوسی، سلمی خضراء، (۱۳۸۰ ش)، *میراث اسپانیای مسلمان*، ترجمه عبدالله عظیمی و دیگران، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- حتی، فیلیپ خوری، (۱۳۸۰ ش)، *تاریخ عرب*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ سوم، تهران. علمی فرهنگی.
- روسو، پییر، (بی‌تا)، *کتاب تاریخ علوم*، ترجمه حسن صفاری، تهران، امیرکبیر.
- رومن، استفن، (۱۳۸۲ ش)، *تکوین مجموعه‌های اسلامی در کتابخانه‌های اروپای غربی و آمریکای شمالی*، ترجمه زهرا ابادری، تهران، سمت.
- سارتن، جورج، (۱۳۸۳ ش)، *مقدمه‌ای بر تاریخ علم*، ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران، علمی فرهنگی.
- سعیدیان، غلامحسین، (۱۳۸۴)، [تأثیر دانشگاه‌ها و مراکز علمی مسلمانان بر مراکز علمی اروپا در قرون وسطی]، *نامه تاریخ پژوهان*، شماره ۴، صص ۲۳-۴۵.
- عنان، محمد عبدالله، (۱۳۸۰ ش)، *تاریخ دولت اسلامی در اندلس*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، چاپ دوم، تهران، کیهان.
- همتی گلیمان، عبدالمجید، (۱۳۹۰ ش)، *مدجنان*، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- لوبون، گوستاو، (۱۳۳۴ ش)، *تمدن اسلام و عرب*، ترجمه سید محمدتقی فخر داعی گیلانی، چاپ چهارم، تهران، بنگاه مطبوعاتی علی‌اکبر علمی.
- لوکاس، هنری، (۱۳۶۶ ش)، *تاریخ تمدن*، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، موسسه کیهان.
- لوگوف، ژاک، (۱۳۸۷ ش)، *اروپا مولود قرون وسطی*، ترجمه بهاء‌الدین بازرگانی گیلانی، تهران، کویر.
- لی، آلدومیه، (۱۳۷۱ ش)، *علوم اسلامی و نقش آن در تحول علمی جهان*، ترجمه محمدرضا شجاع رضوی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- لیندبرگ، دیویدسی، (۱۳۷۷ ش)، *سرآغازهای علم در غرب*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، علمی فرهنگی.
- ماکاب، ژوزف، (۱۳۲۶ ش)، *عظمت مسلمین در اسپانیا*، ترجمه ابوالقاسم فیضی، اصفهان، کتاب‌فروشی تأیید.
- متز، آدام، (۱۳۶۲ ش)، *تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری*، ترجمه علیرضا ذکاوتی، تهران، امیرکبیر.
- ماله، آلبر. آیزاک، ژول، (۱۳۴۳ ش)، *تاریخ قرون وسطی*، ترجمه عبدالحسین آژیر، تهران، کمیسیون معارف.
- مونس، حسین، (۱۳۷۷ ش)، *سپیده‌دم اندلس*، ترجمه حمیدرضا شیخی، چاپ دوم، مشهد، پژوهشگاه آستان قدس رضوی.
- نعنعی، عبدالمجید، (۱۳۸۶ ش)، *دولت امویان اندلس*، ترجمه محمد سپهری، چاپ دوم، قم، زیتون.
- وات. مونتگومری، (۱۳۶۱ ش)، *تأثیر اسلام در اروپا*، ترجمه یعقوب آژند، تهران، مولی.
- وایه، گاستون، (۱۳۶۳ ش)، *هنر اسلامی در سده‌های نخستین*، ترجمه رحمان ساروچی، گیلان.
- همتی گلیمان، عبدالمجید، (۱۳۹۰ ش)، *مدجنان*، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- ابن ابی اصیبعه، (۲۰۰۱ م)، *عیون الانباء فی طبقات الاطباء*، محقق، عامر النجار، قاهره.
- ابن بشکوال، ابوالقاسم، (۱۹۶۰ م)، *الصله فی تاریخ ائمه الاندلس و علمائهم و محدثیهم و فقهایهم و ادبائهم*، محقق، ابراهیم الایاری، بیروت، دارالکتب اللبنانی.

- ابن حوقل، (۱۹۸۳ م)، *صوره الارض*، چاپ دوم، بیروت، دار صادر.
- ابن خطیب غرناطی، ابوعبدالله، (۱۹۷۳ م)، *الاحاطه فی اخبار غرناطه*، محقق، محمد عبدالله عنان، قاهره.
- ابن عذاری مراکشى، (۱۹۸۵ م)، *البيان المغرب فی اخبار الاندلس و المغرب*، محقق، لووی پروونسال، بیروت، دارالثقافه.
- المقری تلمسانی، محمد، (۱۹۶۸ م)، *نفتح الطیب من غصن الاندلس الرطیب*، بیروت، دارصادر.
- Abvar, M. H. 1987. *Spain and Islamic Civilization*, Translated by, Hamid Reza Azhir, Meshkoo, No. 14, pp. 54-73. [In Persian].
- Arnold, S. Guillaume, A. (Bita), *Islamic Heritage*, Translated by, Mostafa Alam, Tehran, Mehr Bookstore. [In Persian].
- Asadi, M. 2002. *Islamic Studies in English West*, Tehran, Samat. [In Persian].
- Al-Muqari Tlemesani, M. 1968. *Nafh al-Tayyib from Ghosn al-Andalus al-Ratib*, Beirut, Dar Sadr.
- Annan, M. A. 2001. *History of the Islamic State in Andalusia*, Translated by, Abdolmohammad Ayati, Second Edition, Tehran, Kayhan. [In Persian].
- Burnett, Charles. 2001. "The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century", *Science in context*, 14, pp, 249-288.
- Burnett, C. 2010. The "Transfer of Science between India, Europe and China via Muslim Heritage".
- Bookhart, T. 2013. *Islamic Culture in Spain*, Translated by, Mehrdad Vahdati, Tehran, Hekmat. [In Persian].
- Bolit, R. 2007. *The Link between Islam and Christianity*, Translated by, Abdolrahim Gavahi, Tehran, Office of Political and International Studies. [In Persian].
- Drews, W. 2017. "Imperial Rule in Medieval Spain", *THE Medieval History Journal*, 20, pp, 288-319.
- Dozy, R. 1913. *Spanish Islam*. London, Chatto & Windus.
- Ernest, C & Martin, R. 2017. "Toward a post orientalist approach to Islamic religious studies", WWW.sc.edu
- Gibb, S. H. 1955. "THE Influence of Islam Culture on Medieval Europe", *Bulletin of the John Rylands Library*, 38, pp, 82-98.
- Glick, T. 2005. *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Age*, 2ED, Princeton university press, ISBN, 978-90-04-14771-3.
- Gaiosi, Salmi Khazra. 2001. *Muslim Spain Heritage*, Translated by, Abdullah Azmaei and others, Mashhad, Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. [In Persian].
- Hata, Philip Houry. 2001. *Arab history*, Translated by, Abolghasem Payende, third edition, Tehran. Scientific and cultural. [In Persian].
- Hemati, Glian, A. 2011. *Madjnan*, Mashhad, Islamic Research Foundation. [In Persian].
- Holilovic, S. 2017. "Islamic Civilization Spain-A magnificent example of interaction and unity of religion and science", Urope PMC, PMID.
- Horani, A. 2008. *Islam in European Thought*, Translated by, Hamid Nesaj et al. Tehran, Research Institute for Cultural and Social Studies. [In Persian].
- Ibn Abi A. 2001. *Ayoun al-Anba 'fi Tabqat al-Atba'*, researcher, Amer al-Najjar, Cairo.
- Ibn Athir, Izz al-Din. 2005. *al-Kāmil fit-Tārīkh*, Translated by, Seyyed Hossein Rouhani, Third Edition, Tehran, Asatir. [In Persian].
- Ibn Bashkwal, Abu al-Qasim. 1960. *AL-Sele*, researcher, Ibrahim Al-Abyari, Beirut, Lebanese Library.
- Ibn Hawql. 1983. *Surah Al-Ard*, second edition, Beirut, Dar Sader.
- Ibn Khatib al-Gharnati, Abu Abdullah. 1973. *Al-Ahta fi Akhbar al-Gharnati*, researcher, Muhammad Abdullah Annan, Cairo.
- Ibn Khaldun, Abdul Rahman. 1984 *tarikh-e Ibn-al-Khaldun*, Translated by, Abdul Mohammad Ayati, Tehran, Institute of Cultural Studies and Research. [In Persian].

- Ibn Azari M. 1985. *Al-Bayyan Al-Maghrrib Fi Akhbar Al-Andalus and Al-Maghrrib*, researcher, Levi Provençal, Beirut, Dar al-Thaqafa.
- Imamuddin, S.m. 1981. *Muslim Spain 711-1492A.D.*, 2d. Ed, Leiden, Brill.
- Kritzec, J. 1964. *Peter the venerable and Islam*, Newjersey, Priceton University Press.
- Kansoff, F. 1993. *History of International Relations in the Middle Ages*, Translated by, Qasem Safavid, Mashhad, Cultural Deputy of Astan Quds Razavi. [In Persian].
- Lubon, G. 1955. *Islamic and Arab Civilization*, Translated by, Seyyed Mohammad Taghi Fakhrdai Gilani, Fourth Edition, Tehran, Ali Akbar Elmi Press. [In Persian].
- Lucas, H. 1987. *History of Civilization*, Translated by, Abdolhossein Azarang, Tehran, Kayhan Institute. [In Persian].
- Lugoff, J. 2008. *Europe born in the Middle Ages*, Translated by, Bahauddin Bazargani Gilani, Tehran, Kavir. [In Persian].
- Lee, A. 1992. *Islamic sciences and its role in the scientific development of the world*, Translated by, Mohammad Reza Shoja Razavi, Mashhad, Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. [In Persian].
- Lindbergh, D. 1998. *The Beginnings of Science in the West*, Translated by, Fereydoun Badraei, Tehran, Cultural Science. [In Persian].
- Macap, J. 1947. *The Greatness of Muslims in Spain*, Translated by, Abolghasem Feizi, Isfahan, Confirmation Bookstore. [In Persian].
- Maleh, A. Isaac, J. 1964. *Medieval History*, Translated by, Abdolhossein Azhir, Tehran, Education Commission. [In Persian].
- Metz, A. 1983. *Islamic civilization in fourth century*, Translated by, Alirea Zekavati, Tehran, Amir Kbir.
- Mones, H. 1998. *Rise of Andalusia*, Translated by, Hamidreza Sheikhi, Second Edition, Mashhad, Astan Quds Razavi Research Institute. [In Persian].
- Nanei, A. 2007. *The Umayyad Government of Andalusia*, Translated by, Mohammad Sepehri, Second Edition, Qom, Zeiton. [In Persian].
- Roman, S. 2003. *The Development of Islamic Collections in Libraries of Western Europe and North America*, Translated by, Zahra Abazari, Tehran, Samat. [In Persian].
- Saeid, E. 2010. *Orientalism*, Translated by, Abd Al Rahim Gavahi, Tehran. Islamic Culture publishing office. [In Persian].
- Saeidian, Gh. H. 2005. "The influence of Muslim universities and scientific centers on European scientific centers in the Middle Ages", *Letters of Historians*, No. 4, pp. 23-45. [In Persian].
- Sarten, G. 2004. *Introduction to the History of Science*, Translated by, Gholam Hossein Sadri Afshar, Tehran, Cultural Science. [In Persian].
- Schimmel, A. 2010. "Islamic Studies in Germany", *Islamic Studies*, 49, pp. 401-410.
- Tieszen, C. 2013. "Identity amid Islam in medieval Spain", *Brill, Studies on the children of Abraham*, VOL, III.
- Shakib, A. 1348. *History of Islamic Conquests in Europe*, Translated by, Ali Davani, Bija.. [In Persian].
- Stipchevich, A. 1994. *Book, in the context of history*, Translated by, Hamidreza Azhang, Mashhad, Astan Quds Razavi. [In Persian].
- Vaughan, L. M. 2003. *Convienencia: Christian, Jews, and Muslims in Medieval Spain*, University of Tennessee, Knoxville.
- Wat. M. 1982. *The Impact of Islam in Europe*, Translated by, Yaghoub Azhand, Tehran, Molly. [In Persian].
- Waye, G. 1984. *Islamic Art in the First Centuries*, Translated by, Rahman Sarouchi, Gilan. [In Persian].